V. STANKEVIČIUS

DIDELĖS IR MAŽOS VALSTYBĖS

SPAUDOS FONDAS

V. STANKEVIČIUS

DIDELĖS IR MAŽOS VALSTYBĖS

SPAUDOS FONDAS

T I R A Ž A S:
1000 egz.

S P A U D A:
Akc. B-vė „Varpas“ sp., Kaunas, Gedimino g-vė Nr. 38. 1938 m.

Įžanga

Didelių ir mažų valstybių problema, kuri buvo aktuali per visą žmonijos istoriją, mūsų neramiais, audringais laikais, kai didelės valstybės rodo tokį nepaprastą aktingumą, pasidarė ytin opi ir dramatiška. Ir vykstančių bei gresiančių įvykių akivaizdoje visai natūralus yra noras pažvelgti į juos iš tam tikro nuotolio ir pamėginti teoriškai nušviesti kultūriniai-istorinę mažų valstybių reikšmę ir išaiškinti jų santykius su didelių valstybių vaidmeniu ir uždaviniais.

Tačiau, iš pirmo žvilgsnio pats klausimo pastatymas gali sukelti tam tikrų abejonių. Nekalbant apie tai, kad didelių ir mažų valstybių likimas sprendžiamas ne teoriškais sumetimais, bet faktiniu realiu istorinių jėgų santykiavimu, kiekvienam turi atrodyti savaime aišku, kad, teoriškai imant, didelės valstybės visuomet turės pilną pirmenybę. Didelė valstybė yra visuomet stipresnė, vadinasi, — gyvenimas joje yra saugesnis ir ramesnis. Dėl tos pat

priežasties ji visuomet yra turtingesnė, kadangi jos ūkis turi platų pagrindą, ir jos išsivystymas nesutinka kiekviename žingsnyje dirbtinių valstybinių sienų pertvarų su jų muitinių mūrais. Būdama turtingesnė, didelė valstybė, žinoma, gali pasiekti aukštesnės kultūros ir visose srityse gali siekti išspręsti tokius uždavinius, kurie nėra prieinami mažoms ir neturtingoms valstybėms. Pagaliau, didelėje valstybėje, kuri gali užsibrėžti didelius uždavinius, piliečių psichologija pasižymi užsimojimų platumu, o mažų valstybių akiratis yra siauras ir ankštas, smulkus gyvenimas iškelia smulkius interesus, ir tai negali neuždėti atitinkamo antspaudo visų piliečių dvasiniam gyvenimui. Pagaliau, — ir tai sudaro lyg lemiamą argumentą, mes visi pripratome svajoti apie tą laiką, kai tautos, užmiršusios ginčus, susijungs į didžiąją šeimą, ir prieš mus visus stovi žavingas regėjimas būsimos kosmopolitinės valstybės, suvienijusios visus pasaulio kraštus. Ir, žinoma, didelės valstybės jau vien savo išplitimu yra artimesnės šiam idealui, negu mažos valstybės. Todėl, žiūrint iš istorijos evoliucijos taško, atrodo neginčytina, kad kiekvienas naujos mažos valstybės atsiradimas visuomet ir prie visų aplinkybių sudaro tam tikrą regresą, o jų susijungimas į didelę valstybę — priartina laukiamąją kosmopolitizmo triumfo valandą.

Dėl šių sumetimų jau prieš didįjį karą publicistikoje, kuriai toną pasauliniu mastu visuomet duodavo didelių valstybių publicistika, separatizmo ir partikuliarizmo tendencijos nuolat sutikdavo ryškiai neigiamą pažiūrą. Buvo netgi tam tikras terminas — b a l k a n i z a c i j a, — nusakęs panašų reiškinį. Ir kiekvienas bet kurio krašto ar tautos veržimasis į laisvę, nepriklausomybę ir savarankumą, kiekvienas reikalavimas sukurti naują valstybę, buvo antspauduojamas šiuo žodžiu, įspėjančių nuo tų pavojų, kuriais grėsė politinis pasaulio smulkinimas.

Bet reikia pasakyti, kad šitame paniekos termine slypėjo aiškus neteisėtumas ir vienašalumas. Europoje, be Balkanų, yra ir kitų pussalių. Kodėl būtinai reikėjo žiūrėti tik į pietus, nekreipiant dėmesio į šiaurę? Kodėl galima kalbėti vien tik apie Balkanus, užmirštant, pav., Skandinaviją? O pažvelgus į šiaurę ir prisiminus skandinavų tautų taikingą sugyvenimą ir taikingą sunkiausių konfliktų sprendimą, tai „balkanizacijai“ atsverti savaime prašosi, kaip pilnas jos priešingumas, terminas „s k a n d i n a v i z a c i j a“. O, be to, prisiminus svarbiausius mūsų amžiaus įvykius, suglaudus viską, ką Europai teko pergyventi dėl mažų valstybių kivirčų ir sulyginus visą tai su milžiniškais nuostoliais, kurių padarė Europai ir visam pasauliui didelių valstybių

ginčai, net kraštutinė ir nieko nepaisanti Europos balkanizacija mums dabar pasirodys tikra idilija. Pradėję kritiškai žiūrėti į viską, ką suteikia didelės valstybės, mes negalime neatkreipti dėmesio į tai, kad niekur nėra tiek rūpesčio dėl saugumo, kaip jose, kad niekur ūkis nepergyvena tokių skaudžių sukrėtimų, kaip didelėse valstybėse. Ir, pagaliau, didelių valstybių piliečių dvasinis platumas ir užsimojimas pasidaro problemiškas akivaizdoje tos vidujinės santvarkos, kuri susidarė jų daugumoje. Visi šie reiškiniai vaizdžiai rodo, kad didelių ir mažų valstybių problema visai nėra jau tokia paprasta ir nesudėtinga. Ir tai visai pateisina norą nušviesti klausimą pilniau, atsižvelgiant į teoriją ir istoriją.

Teorija

Kreipdamiesi į teoriją, į teisės filosofiją, į politinių mokslų istoriją ir nesiekdami enciklopėdinės pilnumos, bet pasitenkindami tik didžiausių ir įtakingiausių srovių apžvalga, pirmiausia turėsime paminėti tikrojo teisės filosofijos įkūrėjo, Platono, vardą.

Iš milžiniško Platono literatūrinio palikimo teisininkams ir politikams didžiausios reikšmės ir svarbos turi jo „Respublika". Bet ar vien tik teisininkams? Šiame veikale daugiau, negu kuriame kitame, yra išreikštos visos Platono kūrybos savybės: kaip savo forma, sudarydamas didžiausį dialogą, įdėtą į Sokrato lūpas, taip ir savo turiniu, pateikdamas plačiausią ir nuosekliausią pagrindinių Platono pažiūrų dėstymą, jis išeina toli už veikalo pavadinimo užbrėžtų ribų. Užtenka paminėti, kad „Respublikoje" yra duotas garsus palyginimas pasaulio su urvu, kuriame nepamirštamai vaizdžiai yra išreikšta visa idealistinė Platono gnoseologija. Knyga prasideda traktatu

apie teisingumą. O baigiasi jinai aprašymu Ero, Armenioso sūnaus, regėjimo, kuriame išdėstomos Platono pažiūros į sielos nemirtingumą ir į aną pasaulį. Galima pasakyti, kad šiame veikale idealizmo, kuriuo yra persunktas visas Platono mokslas, įtempimas siekia savo apogėjų ir pasidaro toks galingas, jog idėja tampa vaizdu, žodis — kūnu, o mintis iš abstraktinio stebėjimo aukštumos nusileidžia į žemę, kad ten sukurtų gyvenimą pagal savo pavyzdį.

Nusileidusi į žemę, mintis savo kūrybos įrankiu pasirenka valstybę, pavergdama jai visą kitą. Šia prasme Platonas yra ne tik pirmas, bet iki šiol pats kraštutiniausias suvalstybinimo šalininkas, visų laikų visų etatistų pirmtakas ir pranašas. Neužmirškime, kad pats Platonas, atvaizdavęs knygoje idealų žmonijos sutvarkymą, ieškojo būdų šiam idealui įkūnyti žemėje. Pamatęs, kad jo gimtieji Atėnai netinka šiam tikslui, jis vyksta į Sirakūzus, pas tironą Dionyzą, tikėdamasis, kad čia, „įkalbėjęs vieną“, jis atliks ir visą reikalą. Kelionės rezultatai visiems žinomi: Platonas buvo parduotas į vergiją, ir jo draugams vos pavyko jį vėl išpirkti.

Mums netenka sustoti ties charakteristika tos valstybės, kurią kaip idealą aprašė Platonas. Visiems yra žinomas šis keistas ir toks vienintelis mišinys retrogradinių atsiminimų

apie senovės Spartą su nieko nesivaržančios drąsios minties radikalizmu. Visais atvejais šis veikalas sudaro pirmą užbaigtą ir nuoseklią politinę programą. Ir jo autorius jame pasirodo ne tiktai kaip pirmasis idealistas ir reformistas, bet kartu su tuo ir kaip pirmasis utopistas, pirmasis socialistas ir netgi pirmasis komunistas, pirmas kaip chronologijos atžvilgiu, taip ir politinių mokslų ierarchijoje per vėlesnius pustrečio tūkstančio metų.

Kokio dydžio yra ta valstybė, kurios idealą mums atvaizduoja Platonas? „Respublikoje" mes randame eilę netiesioginių nurodymų ir išsireiškimų, iš kurių neabejotinai seka, kad ta valstybė yra labai nedidelė, netgi tuometinės Graikijos, išdalintos į mažas valstybes - miestus mastu. Aiškesnį ir matematiškai tikslų nurodymą mes randame kitame Platono veikale, jo „Įstatymuose", kurie sudaro lyg savotišką „Respublikos" tęsinį ir atstoja Platono politinių idėjų minimalę programą. Ten tiesiog pasakyta, kad gerai sutvarkytoje valstybėje šeimų skaičius turįs būti arti 5.000*).

Reikia pažymėti, kad tokio dydžio nurodymas toli gražu nėra atsitiktinis, bet organiškai išeina iš Platono idealų esmės ir iš tų uždavinių, kuriuos jis stato valstybei. Būdama prie-

*) Tiksliau — 5.040, žiūr. „Įstatymai", 5-ji knyga.

monė moraliniam idealui įgyvendinti, ji savo esme ir visu savo sutvarkymu negali būti didelė. Jos priešakyje stovį filosofai — „valdovai“ negali atlikti savo uždavinio, jei valstybė bus tokia didelė, jog jos piliečiai nepajėgs pažinti vienas kito. Ir, esant didelei valstybei, daugumas Platono nurodymų ir patarimų būtų vien tik negyva raidė.

*

Skaitlingų Platono mokinių ir klausytojų tarpe pats atidžiausias*), bet kartu su tuo ir pats savaimingiausias buvo, be abejo, Aristotelis. Būtų bergždžia statyti klausimą — katras jų yra didesnis — toki jie yra skirtingi, priešingi, o todėl ir nepalyginami. Ir, gal būt, niekur jų skirtumai ir antagonizmas nepasireiškė taip ryškiai, kaip jų veikaluose apie valstybę. Jeigu Platono „Respublika“ yra gryniausia teorija, abstraktinė išvada iš tokių pat atbstraktinių premisų, inteligentiška programa, pereinanti į romaną ir utopiją, tai Aristotelis savo „Politikoje“ eina visai kitu keliu. Jis nestato sau tikslo atvaizduoti idealią valstybę tokią, kokia ji turėtų būti. Ne, jis pasakoja apie esamas ir buvusias valstybes, analizuoja

*) Diogenas Laertas praneša, kad Aristotelis buvęs vienintelis Platono mokinys, iki galo išklausęs traktatą apie sielą: visi kiti klausytojai išbėgiojo, nesulaukę skaitymo galo.

jų privalumus ir trūkumus, ir, pasiremdamas šia konkrečia, istorijos pateikta, medžiaga, jis daro savo išvadas bei apibendrinimus.

Reikia pasakyti, kad uždavinys, kurį pasistatė Aristotelis, buvo labai dėkingas. Didelis skaičius valstybių-miestų, į kurias buvo suskirstyta senovės Graikija, su jų nuolatiniais kaitaliojimais valdymo būdo, su perėjimais nuo demokratijos kraštutinumų prie tiranijos kraštutinumų, buvo lyg kaleidoskopas vos ne visų įmanomų valdymo formų, suteikė vienintelę savotiškai pamokančią ir gausią medžiagą palyginimams ir sugretinimams. Bet negalima užtektinai stebėtis tuo menu, taktu ir grynai graikišku saiko pajautimu, su kuriuo Aristotelis atliko tą nelengvą uždavinį. Šiuo atžvilgiu jo „Politika" jau vien tik savo forma suteikia ir mūsų laikų skaitytojui retą ir didelį malonumą. Ir savo turiniu šis palyginti neilgas traktatas iki šiol turi mažai sau lygių. Iki šiol jis yra gilus, teisingas ir aktualus.

Aristotelio „Politika" — tai pilnas priešingumas Platono „Respublikai". Tai pabrėžia pats Aristotelis, pašventęs nemaža puslapių polemikai su Platonu. Jei „Respublikoje" vaizduojama viena ideali santvarka, ir tuo pat paneigiamos visos kitos valstybinio sutvarkymo formos, tai Aristotelio „Politikoje" iškeliama priešinga tezė: visos valdymo formos gali būti teigiamos ir neigiamos. Kitais, nors Aristo-

telio ir nepasakytais, bet išreiškiančiais jo mintį žodžiai: ne forma, bet turinys nulemia valstybės įvertinimą. Ir reikia pasakyti, kad ši mintis yra teisinga, atsižvelgiant ne tik į du šimtus graikų konstitucijų, kurias Aristotelis turėjo galvoje.

Nepaisant viso priešingumo Platono ideologijai, Aristotelio pažiūros tam tikruose taškuose sutinka su ja. Visų pirma, priešingai viešpatavusiai iki neseniai klasiškoje liberalinėje mokykloje aprėžiančiai pažiūrai į valstybės funkcijas, Aristotelis taip pat buvo iki tam tikro laipsnio etatistas. Anot jo, valstybė taip pat stato sau tikslą ne tiktai saugumo išlaikymą viduje ir iš oro, bet ji turi ir pozityvius uždavinius: dorovės idealo ir harmonijos įgyvendinimą. Būdinga, kad Aristotelio „Politika" baigiasi perskyrimais, pašvęstais samprotavimams apie muziką, — galas, kiek netikėtas šių dienų skaitytojui, bet toks charakteringas ellinui, mačiusiam grožyje ir harmonijoje nenutraukiamą ryšį su teise ir dorovingumu.

Ir dar vienu klausimu Aristotelio pažiūros sutampa su Platono pažiūromis: valstybės dydžio klausimu. Pripažindamas, kad visos valdymo formos galinčios būti tobūlos, jis vis tik mano, kad dydžio atžvilgiu valstybėms yra pastatytos natūralios ribos, kurių jos neturinčios peržengti. Aristotelio samprotavimai šia tema

yra toki charakteringi, jog verta juos pateikti ištisai:

„Patyrimas rodo, kad sunku, o gal netgi neįmanoma, kad valstybė su per dideliu gyventojų skaičium galėtų turėti gerą teisinę santvarką. Visais atvejais, mes nežinome nė vienos gerai sutvarkytos bendruomenės, kuri prileistų per didelį gyventojų skaičių. Kad taip ir turi būti, galima paaiškinti protiniais įrodinėjimais. Įstatymas nustato santvarką, ir geras įstatymas yra tolygus gerai santvarkai. Bet pernelyg didelis skaičius negali dalyvauti tvarkoje, kadangi tam būtų reikalinga dieviška galybė, panaši į tą, kuri palaiko visą pasaulį, kuriame grožis apima įvairumą ir didybę. Bet ir valstybės turi joms nustatytą dydį, lygiai kaip ir visi kiti dalykai: gyvuliai, augalai, įrankiai. Kiekvienas dalykas, jei jis yra per mažas ar per didelis, nustoja atitikęs savo paskirtį, ir ar netenka įgimtų jam savumų, ar pasidaro netobulas. Laivas vieno aprėpimo nėra laivas, bet lygiai taip pat nėra laivas ir dviejų stadijų pastatas. Bet jeigu dėl savo dydžio jis ir gali būti pripažintas laivu, tai vis tik jo per mažos ar per didelės išmieros trukdo jam plaukti. Taip pat ir valstybė su per mažu gyventojų skaičium nebus užtektina; su per dideliu gyventojų skaičium ji, kaip tauta, bus saugi, bet ne kaip valstybė, nes valstybinė bendruomenė susidaro nelengvai. Kas gali būti begaliniai didelės minios vadas? Kas gali būti joje heroldas, neturėdamas Stentoro balso?

Todėl valstybė atsiranda tuo momentu, kai ji turi tiek gyventojų, kad jų užtenka aptikrinti sau laimingą gyvenimą valstybės rėmuose. Bet gali būti ir didelės valstybės, turinčios daug gyventojų. Bet šis piliečių skaičiaus padidinimas negali vykti be ribos. O jo ribos, iki kurių jis gali didėti, yra aiškios

iš tų uždavinių, kuriuos atlieka valstybė. Valstybės funkcijos yra skirstomos tarp valdančiųjų ir valdomųjų; valdantis sprendžia ir įsako. Bet tam, kad išspręstų teisinius santykius ir paskirstytų vietas pagal nuopelnus, piliečiai turi pažinti vieni kitus ir savo ypatybes, nes be to valdžia ir teisė negali būti tobulos, ir čia ir ten būtų neteisinga spręsti reikalus apgraibomis, ko negalima išvengti esant per dideliam gyventojų skaičiui.

Todėl geriausias apibūdinimas leidžiamo valstybės dydžio: aukščiausias gyventojų skaičius yra toks, kuriam esant užtikrintas savarankus gyvenimo reikmenų patenkinimas ir kuriam esant tarpusavius santykius galima apžvelgti. Šiuo nulemiamas valstybės dydis"*).

Iš šios citatos matyt, kad nors Aristotelis ir nenustato gyventojų skaičiaus, kuris jam atrodo pageidaujamas ir leistinas gerai sutvarkytoje valstybėje, vis dėlto jis duoda aiškių nurodymų, kad šis skaičius negalįs būti per didelis: valstybės piliečių liaudies sueiga turi būti tokia, kad kalbėtojui užtektų paprasto žmogaus balso jėgos. Kartu su tuo iš pacituotų žodžių galima padaryti išvadą, kad Aristotelis apskritai nebuvo linkęs pripažinti valstybėmis per dideles žmonių organizacijas, kaip negalima pripažinti laivu pastato kelių stadijų dydžio.

---

*) „Politika", VII, 4.

*

Žinoma, apie Platoną ir Aristotelį galima būtų pasakyti, kad jie, reikšdami tokias mintis ir paneigdami dideles valstybes, buvo sūnūs savo tėvynės, Graikijos, žinojusios tik mažas valstybes. Toks nurodymas, be abejo, turi pagrindą. Bet vis tik vargu, ar jam galima skirti lemiamą reikšmę. Nors patys graikai ir gyveno išskirstyti į smulkias valstybes-miestus, bet jie visą laiką turėjo prieš save kitos valstybinio gyvenimo formos pavyzdį — milžinišką Persiją, valdomą Didžiojo Karaliaus. Sokrato klausytojas buvo tarp kitų ir Ksenofontas, gerai pažinojęs persų gyvenimą ir netgi idealizavęs Persijos valdymo būdą. Todėl jau Platonas galėjo palyginti mažų valstybių gyvenimo aplinkybes su didelių valstybių gyvenimu. Ir nežiūrint viso to, nei jam, nei kam kitam Graikijoje, žinoma, negalėjo net į galvą ateiti pasisakyti už tą valdymo formą, kuri istorijoje, laike graikų-persų karų, realiai įrodė savo nepajėgumą, ir kurios silpnumą veiksmu įrodė tas pats Ksenofontas, sugebėjęs su graikų kariuomenės saujele iš Persijos gilumos pasiekti Egejaus jūros pakraščius. Bet jeigu nurodymas į aplinkinio gyvenimo įtaką nėra lemiamas Platono atžvilgiu, tai tuo mažiau reikšmės jis turi Aristotelio atžvilgiu. Iš jo biografijos yra žinoma, kad jis ilgesnį laiką yra gyvenęs Make-

donijos karaliaus Filipo dvare ir savo akimis yra matęs didelę valstybę. Maža to, Aristotelis buvo Aleksandro Makedoniečio mokytojas ir pergyveno jį. Jis matė makedoniškos-eliniškos valstybės, suvienijusios milžiniškas Europos, Azijos ir Afrikos sritis, fantastišką augimą. Bet šis didžiulės valstybės reginys nesužavėjo graikų filosofo, ir Aristotelis iki pat mirties nepakeitė pažiūrų į tai, kad valstybės dydis turįs savo natūralias ribas, kurias perauguusi valstybė nustoja atitinkanti savo paskirtį*).

Tiesa, sekanti graikų filosofų karta iškėlė jau pasaulio pilietybės, kosmopolitizmo, idėją. Bet reikia pasakyti, kad šių naujų idėjų reiškėjai, stoikai, nedavė jokio pasaulinės valstybės organizacijos plano, jokių nurodymų į jos valdymo būdą, ir netgi, matyt, nestatė sau tokių klausimų. Apskritai, jų idėjos glūdi kitoje plotmėje, negu Platono ir Aristotelio samprotavimai. Jų kosmopolitizmas buvo ne tiek valstybės išplėtimas į visą pasaulį, kiek Ellados, t. y. tos bendruomenės, kuri jungė graikų

*) Istorikai praneša, kad Aleksandras Makedonietis siūlęs Aristoteliui lydėti jį žygyje į Persiją, bet Aristotelis atsisakęs nuo tos garbės, ir karalių lydėjo filosofas Klisfenas. Istorija rodo, kad Aristotelio atsargumas buvęs pagrįstas: Klisfenas buvo nužudytas Aleksandro, supykusio už kažkokį nepakankamai pagarbų filosofo žodį.

valstybes, priešpastatant jas visam kitam pasauliui. Todėl stoikų moksle mes galime įžiūrėti ne tiek naują valstybinę teisę, kiek pradus to, ką mes dabar vadiname tarptautine teise. Lygiai taip pat Romos rašytojai per visą Romos egzistavimo laikotarpį nė karto nemėgino ideologiškai paremti ar pateisinti faktinį Romos imperijos dydį. Net pas Ciceroną mes randame tik panegirikus Romos institucijoms, susidariusioms dar tuomet, kai Roma buvo maža valstybė, be jokio supratimo, kad šios institucijos jau nebetinkančios Romai valdyti, ir be jokių pastangų pritaikyti jas naujoms gyvenimo sąlygoms. Ir nors tai ir nuostabu, bet pirmasis rašytojas, po Aristotalio valstybės dydžio klausimą buvo iškėlęs Šv. Augustinas, kuris nuo jo buvo atskirtas septynių šimtmečių laiko tarpu.

*

Šv. Augustino jokiu būdu negalima įtarti įgimta simpatija mažoms valstybėms. Kilęs iš Afrikos, Romos patricijus, jis nieko bendro neturėjo su graikų gyvenimu. Graikų istorija, graikų kultūra — jam buvo gili, ūkanota praeitis. Vienintelė istorinė realybė, vienintelė valstybinės bendruomenės forma, kuri jam buvo artima ir pažįstama, — tai Romos valstybė, kuri jau iki Augustino laikų ištisus penkis šimtmečius jungė milžinišką kraštų ir tautų

kompleksą. Ir kaip tik tuo laiku šiai valstybei buvo suduotas triuškinąs smūgis: 410 m. Roma buvo barbarų paimta, ir Vakarų Romos Imperija faktinai nustojo egzistavusi.

Keli metai po šio įvykio Šv. Augustinas pradėjo rašyti savo garsiąją knygą „De civitate Dei". Šis veikalas, parašytas dviem epochom susitikus, sudaro klasiškojo perijodo užbaigimą ir naujo, krikščioniškojo, perijodo pradžią, ir, būdamas lyg perėjimas iš senųjų laikų į viduramžius, tuo pačiu yra užbaigos žodis visai Romos istorijai ir įžanga visam besprasidedančiam naujam krikščioniškų valstybių perijodui. Užbaigiamasis žodis Romos valstybei, parašytas Romos patricijaus, Romos žlugimo momentu! Kokiais žodžiais romėnas palydi besibaigiančią savo tėvynės didybę? Nereikia užmiršti, kad Šv. Augustinas rašė tuo laikotarpiu, kai praeitis jau buvo apsupta legendų ir padavimų, pagražinančių tikrumą, kai buvo taip natūralu akivaizdoje dabarties vargų bei kentėjimų idealizuoti praėjusią galybę bei jėgą.

Bet praeities didybė nesužavi Augustino, ir jis neranda žodžių užtenkamai paneigti Romos praeičiai ir pasmerkti šiai valstybei, susikūrusiai per nuolatinių nusikaltimų eilę. Pagonys, besiginčydami su krikščionybe, nuolat nurodinėdavo, kad senovės pagonių dievai buvo dovanoję Romai plačias ribas ir ilgą egzistavimą.

Atsakydamas į tai, Šv. Augustinas nurodo, kad taip statyti klausimo esą negalima.

„Negalima įrodyti, kad laimingas buvo likimas žmonių, gyvenusių tarp karo baisenybių, savo brolių ir priešų kraujuje, laisvų žmonių kraujuje, tamsaus siaubo ir laukinių aistrų vergais. Ar jų linksmybė nebuvo panaši į stiklą: kuo garsiau jis skamba, tuo daugiau yra pagrindo bijoti dėl jo trapumo. Kaip? Už tokią kainą didžiuotis imperijos galybe ir dydžiu? Panagrinėkime ramiai, nesiduokime suvedžiojami tuščios ir bevaisės frazės; neduokime pavergti mūsų mintį iškilmingam skambesiui žodžių apie tautas, karalystes, provincijas. Įsivaizduokime du žmones. Imkime, kad vienas jų yra vargšas, ar, geriau, — vidutinio turtingumo. O kitas gyvena prabangoje, bet nukamuotas nerimo, rūpesčių, be tikrumo, be poilsio, negalėdamas laisvai atsikvėpti savo konfliktų ir ginčų siaube; tokio skurdo dėka jis, žinoma, žymiai padidina savo turtą, bet šis padidinimas vėl susijęs su naujais rūpesčiais bei vargais. Tuo tarpu kitas, su savo kukliais ištekliais, apribodamas savo reikmenis savo turto pajėgumu, vertinamas artimųjų, kaimynų ir draugų, turėdamas tikras geroves, ramią taiką, gilų dievobaimingumą, artimo meilę, sveiko kūno, blaivus, susilaikąs, ramios sąžinės. Kas yra tas beprotis, kuris paabejos, kam turi būti duota pirmenybė? Ta pati teisingumo taisyklė, kuri daro sprendimą dėl šių dviejų žmonių, gali būti pritaikinta ir dviem šeimom, dviem tautom, dviem valstybėm"*).

*) „De Civitate Dei", IV, 3. Palyginti taip pat IV. 15.

Kitoje vietoje Šv. Augustinas su karčia ironija sako, kad jei jau galima dėkoti dievams už Romos didybę, tai pagonys turėtų sukurti dar Neteisingumo deivę, kurios dėka iškilo Roma. Net jeigu laikyti teisingais visus karus, kuriuos vedė ir per kuriuos iškilo Roma, tai šie karai buvo neteisingi Romos priešų atžvilgiu, ir vis tik reikia dėkoti svetimai Neteisingumo deivei, kuri davė Romai pagrindą kariauti ir didinti savo valstybę.

Tokiu būdu mes matome, kad ir Šv. Augustinas, jau turėdamas prieš save visą Romos patyrimą, vėl, nors ir visai kitais ir savotiškais sumetimais, lyg grįžta prie to mažos valstybės idealo, apie kurį kalbėjo graikų filosofai.

*

Pereidami prie naujųjų laikų politinių teorijų ir sustodami tik ties didžiausiais teisės filosofijos autoritetais, mes, žinoma, negalime tyliai praeiti pro dabartinės tarptautinės teisės įkūrėją — Hugo Grocijų. Tiesa, Hugo Grocijaus veikaluose mes randame maža vietų, betarpiai liečiančių nagrinėjamą temą. Svarbiausiame savo veikale, „De jure belli ac pacis", arčiausiai prie valstybės dydžio klausimo jis prieina skyriuje „Apie nugalėtojo nuosaikumą". Čia Grocijus nesigaili argumentų ir citatų iš Sventojo Rašto bei iš senovės autorių, įrodinė-

damas žalą ir pavojus valstybei, didėjančiai nugalėtojo priešo sąskaiton*). Bet dar didesnės reikšmės už šiuos samprotavimus, glūdinčius kiek kitoje plotmėje, turi bendra autoriaus charakteristika ir visa prasmė to milžiniško idėjinio darbo, kurį jis atliko.

Hugo Grocijus buvo rašytojas pirmos kartos žmonių, gyvenusių laisvojoje Olandijoje, ir kurį laiką buvo jos oficialus istoriografas. Bet, net patekęs į nemalonę, nuteistas kalėti ir pabėgęs į ištrėmimą, Hugo Grocijus nenuilstamai ir toliau kovojo už savo tėvynę, už jos teises į savarankumą bei laisvę ir už jos lygybę kitų tautų tarpe**). Apibendrinęs šiuos klausimus ir suteikęs jiems principinės reikšmės, Grocijus didžiai užsitarnavo visoms valstybėms, o ypač visoms mažoms valstybėms. Reikia pasakyti, kad tais laikais toks kiekvienos valstybės teisių egzistuoti parėmimas buvo ytin reikalingas. Po Šveicarijos federacijos nepriklausomybės nustatymo, po olandų miestų kovos už laisvę daug kas Europoje su dideliu įtarimu stebėjo šias naujenybes. Šie nauji faktai sudavė smūgį viduramžių doktrinai apie politinį

*) „De jure belli ac pacis", III, 15.

**) Pirmas teisinis Hugo Grocijaus veikalas „Mare liberum" turėjo tikslą paremti Olandijos teisę naudotis jūros keliu į Indiją, kurio monopoliją savinosi Portugalija.

krikščioniškų valstybių universalizmą. Kas bus, jei ši doktrina bus panaikinta, jei kiekviena tauta, kiekviena šalis norės gyventi visiškai nepriklausomai? Ar nesusidarys tuomet chaosas, iš kurio nebus išeities? Ir štai, atsakydamas į tuos klausimus ir abejones, Grocijus sukūrė sistemą teisės normų, sugebančių reguliuoti laisvų, nepriklausomų ir visai suverenių valstybių sugyvenimą, nors jų ir labai daug būtų. Vietoje viduramžių teoriško, slegiančio, niveliuojančio vieningumo, šios Romos universalizmo antros laidos, naujos ideologijos pagrindą sudarė valstybių įvairumas ir daugumas. Vienijąs bei koordinuojąs principas yra ne vienos valstybės viešpatavimas kitoms, ne jėga, ne užkariavimas, bet teisės, stovinčios viršum valstybių, gerbimas. Iš Romos koncepcijos apie prievartos būdu sudarytą tautų bendrumą istorija grįžo prie graikų koncepcijos nauja, jau universalia, forma, pajėgiančia aprėpti viso pasaulio visas valstybes. Ir tai neatsitiktina, kad ši tikrai kosmopolitinė koncepcija dabartinės tarptautinės teisės, reguliuojančios tautų sugyvenimą, gimė mažos valstybės piliečio prote, gynusio savo tėvynės interesus ir teisę egzistuoti.

*

Ieškant paralelių ir analogijų tarp senųjų ir naujųjų laikų, Platonui ir Aristoteliui, kaip

mintytojams politikos srityje, natūraliai priešpastatomi Rousseau ir Montesqieu.

Panašiai, kaip ir Platonas, Rousseau yra mintytojas, išeinąs iš bendrų teoriškų principų ir todėl nežinąs, nepastebįs ir, visais atvejais, nepripažįstąs savo abstraktinėms išvadoms jokių natūralių realaus gyvenimo ribų. Kartu su tuo, panašiai, kaip ir Platono, Rousseau minties radikalizmas keistu būdu nenutraukiamai jungiasi su tam tikru organišku, įgimtu retrogradiškumu. Rousseau retrogradiškumas yra, gal, dar gilesnis, negu Platono. Jeigu graikų filosofo idealas buvo Spartos bendruomenė-valstybė su jos vis tik žymiai išvystyta gyvenimo santykių diferencijacija, su sudėtinga visuomenine bei politine struktūra, tai Rousseau buvo linkęs paneigti visa tai urmu. Jo mintis ir instinktai traukia į pirmykštį gyvenimo primityvą. Neatsitiktinai jo pirmasis politinis veikalas yra pašvęstas įrodinėjimui, kad kultūros augimas gadina įpročius.

Bet ne mažiau už panašumus yra verti dėmesio ir skirtumai tarp senųjų ir naujųjų laikų žmogaus. Platonas ieško harmonijos. Jos aukščiausį apsireiškimą jis mato teisingume, ir jis nori jį įgyvendinti. Todėl jis pats yra ramus, kilnus, harmoningas. Jo kalba liejasi sklandžiai, lygiai, iškilmingai. Pasak Rousseau — ir čia ryškiai aiškėja visas skirtumas tarp naujojo ir senojo žmogaus — pagrindinė

gyvenimo vertybė yra laisvė ir pagrindinė priemonė jai pasiekti — kova.

„Žmogus gimsta laisvas, bet jis visur supančiotas“... Šiais žodžiais prasideda Rousseau traktatas „Apie visuomenės sutartį“. Ir tai ne teoriškas nuostatas, ne mokslinė tezė. Ne, tai isteriškas, nirtulingas riksmas, išsiveržęs iš nustojusio vilties žmogaus krūtinės. Skaitydami šiuos žodžius, mes lyg matome į dangų iškeltas suraišiotas rankas, lyg girdime grandinių žvangėjimą. Ir mes iš karto suprantame, kodėl Rousseu pasidarė visų revoliucijų krikšto tėvas ir visų laikų revoliucionierių pranašas. Jeigu Anglijoje visuomeninės sutarties teorija virto galinga priemone užtikrinti joje tvarką, ramybę ir harmoniją, tai kontinente, Rousseau rankose, ji virto pagrindiniu šaltiniu visų revoliucinių ideologijų, dvasiniu griovimo ginklu, ir nesuskaitomi sostai krito nuo šio galingo mūradaužio smūgių.

Suprastinimo iki primityvumo šalininkas, suvaržymo bei priespaudos priešas, Rousseau, žinoma, negalėjo būti didelių valstybių draugas. Ir, pašventęs kelis puslapius „Visuomenės sutartyje“ valstybės dydžio klausimui, jis, natūraliai, palaiko mažų valstybių pusę.

„Panašiai, kaip gamta nustatė tikslius žmogaus kūno matavimus, nuo kurių nukrypimas daro milžinus arba nykštukus, lygiai taip pat ir geresnės santvarkos atžvilgiu valstybė turi savo dydžio ribas, ku-

rias ji gali turėti, kad nebūtų nei per didelė ir galėtų būti gerai valdoma, nei per maža ir galėtų palaikyti savo egzistenciją. Kiekvienas politinis padaras turi maksimumą jėgos, kurio jis negali peržengti, ir nuo kurio jis nutolsta beaugdamas"*).

Šie žodžiai primena mums aukščiau cituotus Aristotelio žodžius. Labai gali būti, kad tai nėra paprastas sutapimas, o tiesioginis pakartojimas, tuo labiau, kad ir tolimesnieji Rousseau samprotavimai, jo „tūkstantis argumentų, paaiškinančių šį principą", taip pat sudaro lyg tik naują atpasakojimą samprotavimų, išvystytų Aristotelio „Politikoje". Graikų filosofų įtaka jaučiasi ir tolimesnėse, per visą knygą išbarstytose, pastabose ta tema. Pav., kalbėdamas apie tautos reprezentacijos sistemą, Rousseau, pasiremdamas Graikijos pavyzdžiais, skeptiškai žiūri į šį naują išmislą, kuris, jo nuomone, negali piliečiams užtikrinti laisvės. Todėl jis yra šalininkas betarpio ir netiesioginio tautos dalyvavimo valdyme. Bet jis čia pat priduria, kad tai esą galima tik labai nedidelėje valstybėje-mieste. Čia pat Rousseau iškelia klausimą, kaip maža valstybė gali apsiginti nuo išorinio priešo. Į šį klausimą jis atsako: „Taip, kaip kadaise Graikijos miestai priešinosi didžiajam karaliui, ir kaip neseniai Olandija ir

*) „Du Contrat Social", II, 9.

Šveicarija pasipriešino Austrijai"*). Kiek toliau Rousseau vėl pabrėžia federacijos principo reikšmę, kuri įgalina sujungti išorinę didelės valstybės galybę su gera mažos valstybės santvarka, ir pasižada ateityje smulkiai išnagrinėti šį naują principą**), bet šis pažadas liko neišpildytas.

Nors Rousseau samprotavimai nepasižymi originalumu ir išdėstyti palaidose pastabose, vis dėlto netenka abejoti, kad mažų valstybių apologija yra organiškai susijusi su visa jo ideologija. Kraštutinės laisvės šalininkas, bet kokio suvaržymo bei priespaudos priešas, jis, žinoma, negalėjo pasisakyti už didelius žmonių kompleksus, kurie neišvengiamai remiasi prievarta. Jo siekimas paprastumo ir primityvumo, savotiškos idilijos visuomeniniuose santykiuose — taip pat natūraliai stūmė jį prie mažų valstybių. Pagaliau, netenka užmiršti, kad Rousseau buvo Ženevos pilietis ir nuolat pabrėždavo savo meilę ir ištikimybę gimtajam miestui. Todėl, ir kaip mažos valstybės pilietis, ir kaip revoliucionierius, ir kaip suprastintojas,

*) „Du Contrat Social", III, 15.

**) „Du Contrat Social", III, 15, pastaba. Labai gali būti, kad šią pastabą, kaip ir paskutiniuosius 15-to perskyrimo žodžius, Rousseau įdėjo susipažinęs su Montesqieu „Įstatymų Dvasia", išėjusia 12 metų anksčiau už „Visuomenės Sutartį".

Rousseau natūraliai pasisako už paprasčiausią, nesudėtingiausią ir laisviausią santvarką.

*

Jei Rousseau iki tam tikro laipsnio yra analogija Platonui, tai juo didesnę teisę mes turime M o n t e s q i e u įžiūrėti dvasinį Aristotelio įpėdinį. Priešingai Platonui ir Rousseau ir visiškai atitikdamas Aristotelio metodą, Montesqieu visų pirma yra stebėtojas. Jis renka faktus, sulygina juos ir, pasiremdamas kruopščiu istorijos ir teisės politikos studijavimu, nustato savo išvadas ir principus. Todėl „Įstatymų Dvasia" yra tiesioginis Aristotelio „Politikos" tęsinys. Ir reikia pripažinti, kad tūkstančiai metų žmonijai praėjo ne veltui. Mokslas apie valstybę per tą laiką toli pažengė pirmyn.

Montesqieu, žinoma, nėra nei revoliucionierius, nei griovėjas. Atbulai, jis yra didelis politikos meisteris, statytojas, konstruktorius. Ir, jei per visų perversmų ir revoliucijų pirmąsias dienas, kai vyksta griovimas ir nuvainikavimas, triumfuoja aistringa, laisvės trokštanti, nekantri Rousseau dvasia, tai į revoliucijos galą, kai atsiranda būtinumas sugriautojo vietoje pastatyti naujus rūmus, reikalingas ramus, lygus, apmąstąs Montesqieu. Jeigu „Visuomenės Sutartis" yra dvasinis šaltinis iškilmingų de-

klaracijų, kuriomis atidaro savo veikimą konventai ir tautos susirinkimai, tai „Įstatymų Dvasia“ uždėjo savo antspaudą visoms konstitucijoms, kurios buvo sukurtos po to, kaip ši knyga išvydo pasaulį. Ir galime pridėti: kuo pilniau ir tiksliau tos konstitucijos perimdavo Montesqieu nurodymus ir principus, tuo jos buvo reikšmingesnės, tvirtesnės ir pastovesnės.

Kai kalbama apie Montesqieu politinį mokslą, paprastai visų pirma turima galvoje garsusis „Įstatymų Dvasios“ skyrius „Apie anglų konstituciją“, kuriame yra išdėstytas mokslas apie valdžių padalinimą. Visiems yra žinoma, kad šis drąsus apibendrinimas Anglijos valstybės teisės principų dalinai yra pagrįstas nepilnumu ir netiksliu supratimu tikrosios dalykų padėties Anglijoje, kurios valstybinė santvarka nei prieš Montesqieu, nei jo laikotarpiu, nei po jo tiksliai neatitiko Montesqieu teoriškos konstrukcijos. Nepaisant to, tai buvo tikra to žodžio prasme geniali klaida. Ir pradedant pirmomis konstitucijomis atskirų Amerikos valstijų, per švenčiančią dabar šimtą penkiasdešimt metų federalinę Amerikos konstituciją, mokslas apie valdžių padalinimą, tose ar kitose ribose ir formose, sudaro svarbiausią visų rašytų visame pasaulyje konstitucijų temą. Ir, be abejo, šiame jei ne padalinime, tai atskirų valdymo šakų apsiribojime glūdėjo žymus valstybinės teisės progresas, ir bu-

vo kuriami nauji technikiniai galimumai valstybinės teisės srityje, kurių nežinojo senasis pasaulis.

Bet būtų neteisinga visą Montesqieu reikšmę suvesti į šią garsiojo valdžių padalinimo idėją. „Įstatymų Dvasioje" yra daug kitų pamokančių minčių, pastabų, patarimų ir taisyklių. Be kita ko, šiame veikale nustatytas dar vienas dėsnis, kurio reikšmė nė kiek nemažesnė už mokslą apie valdžių padalinimą. Mes kalbame apie dėsnį, kurį galima pavadinti „valdymo formos priklausomybės nuo valstybės dydžio įstatymu". Šiai temai yra pašvęsta visa eilė labai svarbių veikalo puslapių. Jis yra trumpai suformuluotas šiais žodžiais: „Natūralus mažų valstybių savumas — turėti respublikonišką valdymą; vidutinių — būti valdomoms monarchų; didelių imperijų — turėti despotijos viešpatavimą; iš čia išeina, kad nustatytam valdymo principui išlaikyti reikia išlaikyti egzistuojantį valstybės dydį, ir kad valstybė keičianti savo dvasią pareinamai nuo to, kaip susiaurėja ar išsiplečia jos ribos"*).

Šis dėsnis yra rezultatas visos eilės samprotavimų apie valdymo formų priklausomumą nuo krašto dydžio. Reikia pripažinti, kad šie samprotavimai yra gana paviršutiniški, o

*) „Įstatymų Dvasia", VIII, 20.

argumentai — atsitiktini. Taip apie respubliką Montesqieu, tarp kitko, sako.

„Respublikos esmė yra tokia, kad ji gali turėti tik nedidelę teritoriją; be šios sąlygos ji negali egzistuoti. Didelėje respublikoje — dideli turtai ir todėl nėra tikrumo protų, kadangi atskirų piliečių rankose koncentruojasi per dideli ištekliai. Interesai partikuliarizuojasi. Pilietis pirma pradeda manyti, kad jis gali būti didingas, garsus ir laimingas be tėvynės, o greit po to, kad jis gali būti didingas ant savo tėvynės griuvėsių" *).

Negilesnės už paminėtą romėnų istorijos komentarą yra Montesqieu pastabos apie dideles valstybes:

„Didelė imperija preziumuoja viešpataujančių joje despotinę valdžią. Reikia, kad nutarimų greitumas koriguotų didelius atstumus iki tų vietų, kur jie yra siunčiami; kad baimė šalintų tolimo valdininko ar magistrato apsileidimą; kad įstatymas būtų vienoje galvoje, kad jį galima būtų nepaliaunamai taikyti aplinkybėms, kurios yra tuo įvairesnės, kuo didesnė yra valstybė"**).

Bet kokios bebūtų priežastys, pats valdymo formų priklausomumas nuo dydžio, pats „mažų ir didelių valstybių įstatymas" Montesqieu nesukelia jokių abejonių. Jis ne tik dažnai jį kartoja, bet ir, remdamasis juo, daro pataisymų net savo žiniose apie tolimus kraštus.

---

*) „Įstatymų Dvasia", VII, 16.

**) „Įstatymų Dvasia", VIII, 19.

Taip, pav., jis nesutinka su teigiamu Kinijos valstybinės santvarkos ten buvusių misionierių vertinimu. Žinodamas krašto dydį, Montesqieu tvirtina, kad ten galinti būti tik despotija.*).

Atitinkamai bendrai atsargumo, objektingumo ir lygumo dvasiai, Montesqieu nepasisako tiesiai, kokia valdymo forma jam labiausiai patinka, bet tai yra savaime suprantama. Žinoma, jis nėra despotijos šalininkas; tas aiškėja jau iš jo padaryto despotijos apibrėžimo, kaip valdymo formos, kur valdo vienas žmogus, be įstatymų ir taisyklių, vadovaudamasis vien tik savo valia ir ūpu"**). Tokiu būdu aišku, kad jis yra didelių valstybių priešininkas. Iš liekančių dviejų valdymo formų Montesqieu priima abi, bet vis dėlto jo simpatijos yra respublikos pusėje. Tai matyti iš bendrų „Įstatymų Dvasios" principų, iš apibrėžimo respublikos, aprėpiančios tai, ką mes dabar vadiname „demokratija", ir, svarbiausia, iš to rūpestingumo, kurį jis rodo respublikos atžvilgiu.

---

*) „Įstatymų Dvasia", VIII, 21. Skyrius apie Kiniją baigiasi būdingais žodžiais: „Taigi Kinija yra despotinė valstybė, pagrįsta baime. Gal būt, pirmų dinastijų laikotarpiu, kai imperija nebuvo tokia didelė, valdymas kiek nusikreipdavo nuo šios dvasios. Bet šiandien to jau nėra". Žodžiai, teisingi kaip dėl Kinijos praeities, taip ir dėl jos ateities.

**) „Įstatymų Dvasia", II, 1.

„Jei respublika yra maža, ji bus išorinės jėgos sunaikinta; o jei ji yra didelė, ji bus sugriauta vidaus trūkumų“, — sako Montesqieu*). Kokia gi išeitis yra iš šios tikrai tragiškos padėties? Montesqieu dar prieš Rousseau mato ją mažų valstybių federacijoje, nurodydamas, kaip pavyzdį, graikų respublikų federaciją persų karų metu, germanų, besipriešinančių Romai, federaciją, šveicarų, olandų ir vokiečių nepriklausomų bendruomenių, miestų ir mažų valstybių susivienijimus jų kovoje su centralizaciniais pasikesinimais į jų laisvę. Tokia mažų laisvų valstybių federacija, jungianti mažų ir didelių valstybių gerąsias ypatybes, be abejo, sudaro Montesqieu politinį idealą. Ir taip pat nesukelia abejonių, kad jo mokslui įvertinti ir „Įstatymų Dvasioje“ išvystytų principų savitarpiai priklausomybei suprasti, samprotavimai apie valstybių dydį vaidina nė kiek nemažesnę rolę, negu garsusis mokslas apie valdžių padalinimą. Ir ten, kur, kaip Jungtinėse Valstybėse, į tai buvo atkreiptas prideramas dėmesys, rezultatas buvo tvirtas ir pastovus**). O ten, kur ši mokslo pu-

*) „Įstatymų Dvasia“, IX, 1.

**) Paprastai, kalbant apie Montesqieu įtaką Amerikos konstitucijai, turima galvoje tik valdžių padalinimo principas. Tai liečia net tokią smulkią studiją, kaip H. Knust, „Montesqieu und die Verfassungen der Ver. Staaten von Amerika“, 1922. Tuo

sė liko užmiršta, anksčiau ar vėliau pasireikšdavo tie rezultatai, kuriuos pranašavo Montesqieu; tokiu pavyzdžiu tapo visų pirma pati Prancūzija, kur revoliucija, paskelbusi federalizmą valstybės išdavimu, labai greit pasibaigė Napoleonu.

Montesqieu pažiūros į valstybės dydį yra tuo įdomesnės, kad čia jau jokiu būdu negalima kalbėti apie įsikaltinę nuomonę. Didžiausios ir labiausiai centralizuotos Vakarų Europos valstybės pilietis, daug laiko pašventęs romėnų istorijos studijoms, teisę ir politiką stebėjęs bei studijavęs Anglijoje, taip pat nemažoje valstybėje, aišku, turėjo greičiau simpatizuoti didelėms valstybėms. Todėl, jei teorija privedė šį atsargiausį bei giliausį mintytoją prie priešingos išvados, tai tas yra geriausias aukščiau išdėstytų principų esmingumo ir svarbumo įrodymas.

---

tarpu peržiūrint Amerikos konstitucijos sudarymo debatus, galima įsitikinti, kad nemažesnė buvo jo įtaka pagrindiniam konstitucijos dėsniui — federaralizmui. Kalbėdami šiuo klausimu, visi oratoriai eina Montesqieu pėdomis, dažnai cituodami jo žodžius apie valdymo formų priklausomumą nuo valstybės dydžio ir apie pavojus, gresiančius valstybėms, kuriuos tegalinti pašalinti mažų valstybių federacija. Žiūr. J. Elliot, „Debates in the several State Conventions", II, 129, 315 ir t. t.

Apibendrindami rezultatus, mes turime pasakyti: Platonas... Aristotelis... Šv. Augustinas, ... Hugo Grocijus, ... Rousseau ... Montesqieu... be abejonės yra didžiausieji vardai teisės filosofijos srityje. Negalima rasti nieko jiems lygaus pagal reikšmę nei senovėje nei dabartiniais laikais. Ir mes matėme, kad jie visi, ta ar kita forma, tais ar kitais sumetimais, bet lygiai atkakliai ir nuosekliai statė natūralaus valstybės dydžio klausimą, ir visi jie sprendė jį vienodai: mažųjų naudai ir prieš dideles valstybes. Jei kalnas yra matomas iš daugelio viena nuo kitos tolimų vietų, tai turime padaryti išvadą, kad jis yra aukštas. Lygiai taip pat ir su principais. Jei koks nors principas yra įvairių amžių, įvairių tautų visai vienas į kitą nepanašių mintytojų vienodai pripažintas, tai tenka padaryti išvadą, kad šis principas yra labai reikšmingas ir giliai glūdi valstybes kuriančioje istorinėje realybėje.

Istorija

Istorija yra pilna pasakojimų apie didelių valstybių likimą. Todėl iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad ji paneigia filosofų pažiūras, ir kad kokie bebūtų mažų valstybių teoriški pranašumai, žmonijos likimą nulemia didelės valstybės, kurios uždeda savo antspaudą ir suteikia dvasinį turinį šimtams ir tūkstančiams metų.

Tačiau tokia išvada būtų per greita ir neteisinga. Karai, nugalėjimai ir užkariavimai, kurių gausu didelių valstybių — Babelio, Asirijos, Egipto, Persijos, — metraščiuose, toli gražu nėra susiję su dvasine didybe. Nekalbant jau apie tai, kad kiekvienos tų valstybių augimas buvo susijęs su neapskaičiuojamais suniokojimais, plėšimais, žiaurumais, su kitataučių išnaikinimu ir išvedimu, jis dar neišvengiamai pasibaigdavo pačių nugalėtojų pavergimu. Nė viena senovės didelė valstybė nežinojo kitos valdymo formos, kaip tik kraštutinė griežta despotija. Tai, ką atitinkama kultūra nešė

pozityvaus, paprastai buvo sukurta tuo perijodu, kai valstybė dar buvo maža. O jai augant ir plečiantis, dvasinis kapitalas, surinktas ankstyvesniu laiku, lyg išsenka, valstybė išsigimsta, silpnėja ir pagaliau žlunga nuo naujos, jos griuvėsiuose bekylančios valstybės smūgio. Bet tai tik istorinių dekoracijų pasikeitimai. O tikrieji veikią asmenys lieka mažos valstybės — Kritas, Finikija, Judėja, kurios, nors jų kūrybą nuolat nutraukdavo neramūs dideli kaimynai, sugebėjo sukurti amžinas vertybes, turinčias lemiamos reikšmės ir mūsų laikais. Ir, palygindami mažų ir didelių valstybių likimą senovėje, mes nejučiom prisimename Senojo Testamento pranašus, kurie į dideles valstybes žiūrėdavo kaip į nelaimę, į negandą, kaip į Dievo atsiųstus žmonėms už nuodėmes kentėjimus ir bausmę.

Vaizdas nepasikeitė, bet, atbulai, pasidarė dar ryškesnis ir labiau pamokantis, perėjus svarbiausiems politiniams-istoriniams įvykiams į Europos kontinentą — į Graikiją ir Romą.

Pasistačius klausimą, kuris mums žinomų laikotarpių buvo labiausiai kūrybingas, produktingas ir reikšmingas, atsakyti į šį klausimą neatrodys per sunku: greit perbėgusi per istorijos viršūnes mintis nejučiomis sustos ties labiausiai apšviestu, spalvingu ir ryškiu laikotarpiu — ties G r a i k i j o s istorija. Tame laikotarpyje mes matome tokių dvasinių aukš-

tybių pasiekimą, kurioms lygių mes niekur nerasime. Jau Graikijos tikyba buvo pati turtingiausia mitais, o Olimpo gyventojų vaizdai nepamirštamai ryškūs, aiškūs, artimi ir, kas gan naudinga ir dievams, žmoniški. Graikų menas nuo primityvaus vaizdavimo pasiekė tokias ribas, kurių neperžengta ir net nepasiekta vėlesniais amžiais. Jų architektūra davė amžiniausius, savo grakštumu ir harmonija nepralenktus, stilius. Jų literatūra, prasidėjusi nepasiekiamu savo išbaigtinumu liaudies epu, sukūrė pavyzdžius, kuriais iki šiol seka visos tautos. Jų rašytojai padėjo pamatus istorijai, kaip mokslui. Įstatymų leidimo srityje graikai pirmieji suprato kintančios, lanksčios, taikomos žmonių interesams teisės, kaip žmonių institucijos, reikšmę. Pasaulietiškos, žemiškos teisės idėja, įstatymo idėja, įstatymų leidžiamosios valdžios ir jos atitinkamų organų idėja beveik dabartinėje jos koncepcijoje atsirado pirma Graikijoje, sukūrusioje idėją teisės, kaip priemonės teisingumui žemėje įgyvendinti.

Bet gal nuostabiausia Graikijos istorijoje — tai ilga ir nenutrūkstanti mintytojų ir filosofų eilė. Koks vardų gausumas! Ir su kiekvienu vardu iki mūsų laikų yra susijęs tam tikras ieškančio žmogaus ir tam tikros krypties ieškojimo vaizdas. Gal šiuose moksluose, ypatingai pradžioje, ir buvo išreikšta ir daug naivių dalykų. Tačiau graikų filosofija nuo pra-

džios iki galo yra persisunkusi tikėjimu, kad gamtos dėsniai ir žmogaus proto dėsniai esą tolygūs, ir kad todėl protu esą galima pažinti pasaulį ir jo dėsnius. Tai aukščiausias principas, nurodęs žmonijai teisingą kelią į tikras pergales bei laimėjimus! Ir mes matome, kad, eidami tuo keliu, graikų filosofai ne tik iškeldavo klausimus, kuriuos žmonija privalėjo išspręsti ateityje, bet žymia dalym iš anksto nurodė ar atspėjo ir atsakymus, kurie turėjo būti duoti į šiuos klausimus. Įvairiuose pagrindinių viso, kas egzistuoja, principų ieškojimuose mes matome pirmuosius bandymus racionaliai sisteminti gamtos reiškinius. Moksle apie amžinai judančius atomus, iš kurių susidaro visas pasaulis, mes matome nuostabų atspėjimą dabartinio pasaulio sutvarkymo supratimo. Pitagoriečių moksle apie tai, kad visko pagrindą sudaro skaičius, mes prieiname prie dabartinio matematinio gamtos supratimo. Empedoklo moksle mes randame darvinizmo pirmavaizdį. Graikija paliko mums ne tik neaiškius tiesos nujautimus. Geografijos mokslas yra jos sukurtas. Graikai pirmieji išmoko išpranašauti mėnulio bei saulės užtemimus, o Ptolomėjaus astronominė sistema viešpatavo iki Koperniko. Dabartinė mechanika prasideda nuo Archimedo. Euklido geometrija yra studijuojama ir dabar. Ir, galima pasakyti, visa tai, kas suda-

ro tikrąjį dabartinio gyvenimo progresą, yra tiesioginis senovės Graikijos kūrybos tęsinys.

Graikų kultūra, be abejo, yra pati harmoniškiausia, giliausia ir didingiausia. Bet graikų valstybės visuomet buvo mažos. Visiems yra žinoma, kad per visą savo istoriją Graikija nė karto nebuvo suvienyta, o buvo suskirstyta į nesuskaitomą daugybę nepriklausomų valstybių. Sunku tiksliai pasakyti, kiek buvo tokių valstybių. Principu buvo laikoma, kad kiekvienas miestas ar net kiekvienas daugiau ar mažiau žymus miestelis turėjo teisę į visišką nepriklausomumą. Ir net, jei kokia nors viena valstybė — Sparta, Atėnai, Tebai — iškildavo aukščiau už kitas, tai ir tada buvo kalbama ne apie pavergimą ar prijungimą, o tik apie hegemoniją, apie vadovavimą, kuriam esant, visos valstybės, įėjusios į hegemonijos sistemą, išlaikydavo savarankaus veikimo aparatą. Žinoma, tai nereiškia, kad graikų valstybės niekuo nebuvo tarp savęs surištos. Bendro pavojaus momentu jos rasdavo atitinkamas bendro veikimo formas: graikų-persų karų istorija vaizdžiai tai įrodė. Bet ir ramiais taikos laikais kalbos, kulto, gyvenimo vienumas, švenčių bei žaidimų vienumas jungdavo graikus į vieną šeimą, užmirštančią smulkius valstybių-miestų kivirčus. Bet ši vienybė buvo pagrįsta laisve ir savitarpe pagarba, o ne prievarta ar pavergimu.

*

Graikų istorija sukūrė nedidelių laisvų valstybių-miestų bendruomenę, ir graikų mintytojai paskelbė tai politinės sanvarkos idealu. Nežiūrint visos eilės laimingų karų, graikai niekad nestatė sau tikslu politinio išsiplėtimo, užkariavimo. Visa jų energija ir kūryba buvo nukreipta į siekimus dvasios ir žinojimo srityje.

R o m a, atvirkščiai, nesitenkino jokiomis ribomis, visuomet buvo pilna ekspansijos, išsiplėtimo troškimo. Visą jos istoriją sudaro betarpiai vienas po kito einą užkariavimai bei pavergimai. Roma nepaisydavo priežasčių karui: kiekviena kita valstybė jau vien savo egzistencijos faktu atrodė Romai skriauda ir neteisėtumu. Ir viena po kitos buvo sugriautos ir pavergtos nepriklausomos Italijos bendruomenės ir sritys; po jų sekė Sicilija, Kartagena, Ispanija, Makedonija, Graikija, Lidija, Sirija, Judėja, Galija, Egiptas, kol Roma faktinai neįtraukė į save visų valstybių aplink Vidužemių jūrą, viso tuometinio kultūrinio pasaulio, pridėjus Galiją iki Reino, Britų salas, Padunojaus sritis ir Juodųjų jūrių pakraščius. Tokio didžiulio kraštų ir tautų sujungimo pasaulis niekad nėra pažinojęs ar matęs. Babelio, Asirijos, Persijos ir Aleksandro Makedoniečio karalystės savo dydžiu toli gražu nega-

lėjo prilygti šiam milžinui, tam laikui praktiškai įgyvendinusiam kosmopolitizmą.

Si išorinė Romos didybė ir galybė iki šiol žavi mintį ir vaizduotę. Iki šiol mus akina jos blizgėjimas, iki šiol Romos istorija atrodo esanti jėgos, pasisekimų, pergalės įkūnijimas. Ir, sužavėti išoriniu vaizdu, mes esame linkę įdvasinti tuos pasisekimus, paaiškinti juos romėnų dvasios stiprumu, o Romos istorijoje mes esame linkę iki šiol ieškoti pamokymų, nurodymų ir pavyzdžių pamėgždžioti, pasekti.

Didelė ir pavojinga klaida! Viena kenksmingiausių legendų, kurios kada nors buvo sukurtos... Įsisiurbdama į įvairius kraštus ir tautas, Roma daug ką sunaikino ir sugriovė nemaža dvasinių centrų. Nuo jos smūgių griuvo savotiška etruskų kultūra, jos dėka nustojo savo individualumo ir virto geografiniais pavadinimais margas graikų kolonijų Italijoje pasaulis; jos valdžioje užgeso Sirakūzų kūrybos liepsna... Kartagena buvo tikras didžiosios Finikijos kultūros ainis. Bet „Carthago delenda est" jau vien dėl to, kad ji egzistavo, ir štai ji buvo paversta griuvesiais. Nuo Romos smūgių vienas po kito žūsta kultūros švyturiai rytuose. Nutilsta išdidūs graikų miestai. Po Ptolomiejų ainių išnaikinimo nurimsta Egiptas. Net nevaisingų dykumų apsupta, nuo Romos ekspansijos kelių nuošaliai buvusi Jeruzalė nebuvo palikta ramybėje: būdama savito dievobai-

mingumo centras, ji sukėlė Romos valdovų įtarimą, buvo iki pagrindų sugriauta, o jos gyventojai išvesti į svetimą žemę.

Ką gi Roma sukurdavo vietoje to, ką ji sugriaudavo? Ir čia, atsikreipiant į romėnų kultūros istoriją, negalima nepasakyti, kad visose dvasinės kūrybos srityse ji stebina savo skurdumu ir bejėgumu. Jos kultas beveik ištisai yra paimtas iš graikų. Roma nesukūrė nė vienos naujos religinės idėjos, nė vieno naujo vaizdo per visą savo egzistavimą. Jos literatūra, jos poezija yra graikų pavyzdžių sekimas. Nepaisant plačios statybos, Roma nesukūrė nė vieno naujo architektūrinio stiliaus, nedavė nė vienos esmingos architektūrinės smulkmenos. Jos skulptūra — tai lyg graikų meno susmukimas. Jos filosofija tik kartodavo ir suprastindavo graikų filosofų mintis, ir nė vienos naujos pakraipos minties istorijoje mes negalime surišti su Romos vardu. Net sukūrusi milžinišką imperiją ir būdama reikalinga jos dvasinio suvienijimo, Roma tik galėjo kartoti graikų stoikų kosmopolitines idėjas, nė kiek nepraturtinusi jų turinio. Romos kareivis galėjo užmušti Archimedą. Bet visi romėnai, kartu paėmus, per visą tūkstančio metų Romos imperijos egzistavimą nė vieno naujo dėsnio nepridūrė prie šio didžiojo matematiko gausaus palikimo. Ir jei kiekybiškai Roma daug ką kūrė, tai kokybiškai ji nieko neišgalvojo, neatrado. Romos in-

dėlis į kultūrą ne tik neperviršijo visų jos sugriautų valstybių indėlio, bet net nesusilygino su kai kurių jų, atskirai paimtų, indėliais. Beveik visose dvasinės veiklos srityse Romos laikotarpis yra sustojimo, stagnacijos, pažangos judėjimo pertraukos laikotarpis. O daugelyje sričių jos viešpatavimas pasižymėjo smukimu, regresu, išsigimimu.

Pagal tradiciją yra manoma, kad Romos genijus pasireiškęs teisės kūryboje. Juk visų valstybių teisininkai iki šiol laiko savo pareiga studijuoti institucijas ir pandektus. Bet argi tas sudaro romėnų teisę? Tą, kas Romos teisės normų komplekse buvo pritaikyta visoms tautoms, patys romėnai vadindavo ne romėnų teise, o tautų teise, „ius gentium“, ir kaip jos šaltinį naiviai atvirai patys nurodydavo Graikiją. Neginčytinas yra nuostabus faktas: valstybinėje teisėje, kuri buvo ytin svarbi šiam didžiuliam valstybių ir tautų junginiui, Roma parodė nuostabų minties ir kūrybos skurdą. Viskas, kas Romos institucijose buvo nepaprasta ir verta pamėgždžiojimo, buvo sukurta dar romėnų istorijos pradžioje, kai jos ribos dar sutapo su miesto bendruomenės ribomis. O beaugdama Roma pasirodė visiškai bejėgė pritaikyti savo įstaigas prie naujų gyvenimo sąlygų, kol jos visos nenustojo reikšmės prieš imperatorių valdžios despotiją. Senovės Roma pažinojo net tris tautos susirinkimų rūšis; bet jau Cice-

rono laikais jie išsigimė į atsitiktinius sambūrius dykaduonių, kuriuos galėjo papirkti kiekvienas, kas tik turėjo užtektinai pinigų. Senovės Romos senatas svetimšaliams darydavo „karalių susirinkimo“ įspūdį; bet kai Roma virto pusės pasaulio valdove, imperatorius Tiberijus, išeidamas kartą iš senato ir suerzintas jo vergiškumo, suriko: „o homines, ad servitutem paratos!“... Per keturis šimtmečius Romos valdymo pagrindas buvo imperatorių valdžia. Bet ir čia Roma nesugebėjo įnešti jokio pastovumo bei tvarkos. Net valdžios paveldėjimo klausimas nebuvo išspręstas ir suderintas, ir įpėdinio klausimas beveik dėl kiekvieno imperatoriaus buvo sprendžiamas atsitiktine ir, dažniausiai, kruvina improvizacija. Užtenka prisiminti, kad iš 70 imperatorių, viešpatavusių Romoje, ne mažiau kaip 50 buvo nužudyti, dažniausiai savo kareivių, būsimiems pavaduotojams liepus. Ir beveik kiekvieną kartą Romos senatas sankcijonuodavo ką tik buvusio „dieviškojo“ imperatoriaus nužudymą ir pripažindavo žudytoją naujuoju „dieviškuoju“ imperatorium. Tokio principinio, visur prasiskverbiančio, atviro, amžiais viešpatavusio beteisiškumo, kaip Romoje, nežino nė vienos tautos istorija.

Ir ko pasiekė Roma tokio beteisiškumo ir savęs pavergimo kaina? Žemės? Turtų? Bet

Romos piliečiai buvo aprūpinti tik kol Roma buvo maža valstybė. O jai beaugant, skurdas vis didėjo. Grakchų laikais, kai Romai priklausė beveik visi Vidužemio jūros pakraščiai, žemės stoka pasidarė ypač aštri. O kai Roma užvaldė dar begalines naujas žemes Europoje, Azijoje ir Afrikoje, tai jau bemažko daugumas piliečių virto beviltiškais proletarais, gyvenusiais valstybės pašalpomis. O žemė tapo padalinta latifundijoms, kuriose dirbo belaisviai vergai, su kuriais laisvieji jau nebegalėjo konkuruoti darbe.

Betyrinėjant Romos padėtį jos valdžios apogėjuje, susipažinus su visų jos gyventojų sluogsnių padėtimi, nepaprastų nelaimių, kurias jai teko pergyventi, akivaizdoje, savaime kyla klausimas: ką sukūrė romėnų mintis, kad įprasmintų, įdvasintų Romos imperijos milžiną, kad rastų išeitį iš tos padėties ir sukurtų gyvenimo sąlygas ir valdžią, vertas didžiulės išorinės galybės. Ir reikia pasakyti, kad čia mus stebina nepaprastas neveiklumas ir dvasios silpnumas. Didelė dvasinė tuštybė įsiviešpatavo įėjusių į Romos sudėtį netekusių savo individualumo kraštų erdvėse. Ir ši bauginanti tuštybė viešpatavo, kol į ją audringai neįsiveržė Gėrio idėja, gimusi vienoje iš Romos sugriautųjų mažų valstybių.

*

Senovės mažos valstybės paliko vėlesniems amžiams dvasinės laisvės, harmonijos, darbo ir kūrybinio ieškojimo idėją. Iš didelių despotijų pasaulis paveldėjo absoliutizmo, asmenybę griaunančios centralizacijos ir politinio bei dvasinio pavergimo pradmenis. Graikų miestuose ir Romos imperijoje abu šie principai buvo nepamirštamai ryškiai ir vispusiškai įkūnyti. Ir visa tolimesnė žmonijos istorija pilna tarpusavios šių dviejų principų kovos: graikų kūrybinio partikuliarizmo ir Romos asmenybę paneigiančios, silpninančios centralizacijos.

Šioje kovoje laimė kaitaliodavosi. Atsiradęs Europoje politinės valdžios centras, naujoji „šventoji" Romos imperija buvo jau realus pavojus, nes jos valdovai galėjo veikti pagal anksčiau sudarytus pavyzdžius, remdamiesi daugelio amžių tradicijomis, turėdami savo pusėje legistus bei raštų žinovus. Karolio Didžiojo monarchijos augimo greitis buvo bauginantis. Keli panašūs valdovai, viešpatavę vienas po kito, ir Europa amžinai būtų sujungta į naują despotiją. Bet, atrodė, pavojus dar buvo gilinamas tuo, kad greta politinio Romos įpėdinio valstybinės valdžios srityje atsirado dar Romos įpėdinis dvasios srityje — popiežiaus valdžia. Šis naujas, centralizuojąs dvasinis principas papildydavo gimstantį pasaulinės valdžios

absoliutizmą. Dar niekad istorijoje nepasitaikęs šių dviejų valdžių, krivulės ir kardo, susijungimas baisiu pavojum pakibo viršum visų Europos tautų, gresdamas politine ir dvasine vergija be jokios išeities.

Bet Romos palikti despotijos principai sutiko energingą naujų Europos tautų pasipriešinimą. Šis pasipriešinimas prasidėjo Romos imperijos apogėjaus metu, kai pusiau laukinių germanų gentys, skubiai sudariusios improvizuotą federaciją, sumušė romėnų legijonus Teutoburgo miške, tuo galutinai sulaikydamos tolimesnę Romos ekspansiją. Romai suirus, naujoje aplinkumoje, naujų, pačioje Europos širdyje besikuriančių absoliutiškumo centrų akivaizdoje, ši kova įgavo naujas formas: ji susmulkėjo ir subyrėjo. Bet užtat ji vyko visur ir kas valandą. Kiekviena riterio pilis, kiekvienas vienuolynas, kiekvienas miestas ir be mažko kiekvienas kaimas visų savo jėgų įtempimu gynė savo nepriklausomybę ir savo teises. Ši partikuliarizmo su absoliutizmu kova užpildo tūkstantį metų naujų tautų egzistavimo, sudarydama ar tik ne svarbiausią naujosios istorijos turinį.

Nežinia, kaip būtų pasibaigusi kova, jei ne konfliktai, kilę tarp aukščiausių pasaulinės ir dvasinės valdžių. Esmėje jau pagrindinis Europos absoliutizmo dualizmas, dviejų aukščiausių valdžių atsiradimas, buvo pasekmė es-

mingos ir gilios Europos dvasios ypatybės, neleidusios abiejų valdžių sujungimo vienose rankose. Ir per visą imperatorių ir popiežių aršios kovos laikotarpį, nors čia viena, čia kita šalis laikinai ir laimėdavo, bet nei viena nei kita negalėjo pasiekti galutinės ir pastovios pergalės. Tuo pat laiku, pasinaudodamos abiejų šalių silpnumu, kėlė galvą partikuliaristinės tendencijos visoje Europoje. Miestai pasitvirtina savo privilegijas. Mažos valstybės stiprėja ir apauga tradicijomis. Šveicarijos kaimai sukyla prieš Habsburgų dinastiją ir po pergalės prie Stembacho, tiesioginio Teutoburgo veiksmo tęsinio, įkuria laisvų kantonų federaciją. Olandų miestai prie Leideno sumuša ispanų kariuomenę ir įsteigia laisvų miestų federaciją. Lygiagrečiai su kova už politinę laisvę ėjo atkakli kova už dvasios laisvę. Albigiečių judėjimas Prancūzijoje buvo ir kova su besikuriančia karaliaus valdžios centralizacija ir kova už dvasios laisvę prieš popiežiaus valdžios centralizaciją. Sukilę Čekijos ūkininkai kovojo ir už dvasinį, Huso skelbiamą, atgimimą. Laisvosios Šveicarijos bendruomenės virto židiniu ir prieglobsčiu bažnyčios reformatorių pamokslui. Liuterio pasisekimas žymia dalimi parėjo nuo Vokietijos politinės santvarkos partikuliarizmo. Ir iš senų laikų pripratusi prie tarpusavios aršios imperatorių ir popiežių kovos Europa natūraliai priėjo prie pilno abiejų valdžių panei-

gimo, prie Romos teisinio ir dvasinio palikimo išgriovimo, prie religinės reformos prieš dvasinį absoliutizmą ir prie politinės revoliucijos prieš valstybinį absoliutizmą.

*

Viena tiesioginių pasekmių imperatorių kovos su popiežiais buvo politinis Italijos suskaldymas. Imperatoriai, žinoma, niekad negalėjo sutikti su tuo, kad Italija būtų valdoma pačių popiežių, nes toks pasaulinės ir dvasinės valdžios sujungimas vienose rankose būtų per daug pavojingas konkurentas imperatoriaus valdžiai. Iš kitos pusės — popiežiai jokiu būdu negalėjo leisti, kad prie Romos vartų būtų didelė pasaulinė valstybė, priklausanti imperatoriaus, nes tada grestų pavojus jų padėčiai. Todėl savitarpių intrigų, nusikaltimų, karų, konfliktų išdavoje visos pastangos sukurti Italijoje didesnę valstybę nutrūkdavo, ir jau XII amžiuje galutinai susiformavo Italijos politinis vaizdas, kaip savotiška nedidelių nepriklausomų miestų-valstybių sistema.

Tų nepriklausomų valstybių buvo labai daug. Ne tik tokie miestai, kaip Milanas, Genova, Venecija, Florencija, bet ir antraeiliai miestai, kaip Bolonja, Padua, Sienna, Ravenna, ir net trečiaeiliai miesteliai, kaip Ferrara, Piza, buvo tikra to žodžio prasme nepriklausomi.

Žinoma, negalima idealizuoti Italijos politinių sąlygų jos didžiausio susiskaldymo laikais. Jos mažų valstybėlių istorija yra pilna tamsių epizodų, prievartavimų, riaušių, perversmų, aršių vidujinių ir išorinių kivirčų. Bet nekalbant apie tai, kad žymi šių istorinių ekscesų dalis tenka popiežių ar didelių valdovų sąskaiton, mes greta šių tamsių pusių matome visą eilę pozityvių ir šviesių pusių. Laisvieji miestai - respublikos sukūrė visą eilę įžymių ir savotiškų tautos valdymo sistemų. Amatų bendrijų dalyvavimas valstybės valdyme jau tada įkūnijo madingą dabartinėje teorijoje valstybės korporatyvinio sutvarkymo idėją. Ir, apskritai, partikuliarinė Italija savo santvarka, be abejo, primena senovės Graikiją. Ir nuostabus reiškinys — jei Romos laikais suvienyta į vieną valstybę Italija buvo lyg dvasinė dykuma, tai tuo laiku, kai jos politinės sąlygos tapo panašios į Graikijos sąlygas, Ellados dvasia lyg atgimė joje ir sukūrė savo aukščiausiame žydėjime tą ryškų istorinį reiškinį, kuris visiems yra žinomas Renaissanso vardu.

Susipažįstant su Italijos istorija mažų valstybių viešpatavimo laikais, visų pirma stebina veikusių tada tikrai didelių žmonių kiekis. Kokia nepalyginama savotiškų žmonių ir būdų galerija! Jau vien tik tų laikų meno istorija sudaro lyg tikrą didvyrių epą, kuriame kiekvienas veikiąs asmuo yra ryškiai, išbaig-

tai tipingai apibrėžtas. Spalvų poetas, ramus, kuklus, dievobaimingas vienuolis Fra Angelico, atrodo, neturi nieko bendra su triukšmingai lėbavusiu lošiku ir mušeika Cellini. Kantrus Ghiberti, keturiasdešimts metų dirbęs baptisterijos duris Florencijoje, atrodo esąs visiškas priešingumas nenuramdomam Mikel-Angelo, nirtulingai kalusiam marmurą ir taip pat nirtulingai trumpiausiu laiku apdengusiam milžiniškomis freskomis kolosalų Sikstinų koplyčios skliautą. Didingas paslaptingai susimąstęs Leonardo da Vinci niekuo nepanašus į nerūpestingą jaunuolį, lyg bežaidžiantį savo teptuku Rafaelį. Bet nepaisant visų būdų skirtumų, visi jie tik papildo vienas kitą, kurdami savo amžiaus reikšmę ir didingumą. Visi jie yra dideli meisteriai. Bet kartu su tuo jie yra dideli darbininkai ir ieškotojai. Jie iškėlė meną į nematytą aukštumą. Skulptūra Ghiberti, Donatello ir Mikel-Angelo kūriniuose ne tik pasiekė, bet kai kuriais atžvilgiais net pralenkė senovės graikų meną. Architektūra sukūrė neužmirštamus italų miestų vaizdus su jų fantastinėmis, pasakingomis aikštėmis, su jų kampanellomis, katedromis, koplyčiomis, rūmais, rotušėmis ir vienuolynais. Tapybos menas tuo laikotarpiu buvo sukurtas ir išbaigtas.

Bet to nuostabaus laikotarpio kūryba nesitenkino vien tik vaizduojamuoju menu. Literatūra davė Dante, Petrarką, Boccaccio. Vie-

nuoliai — Savonarola ir Kampanella — pirmasis žodžiu, o antrasis plunksna, — iškelia naujo politinio ir socialinio žmonijos sutvarkymo klausimą. Naujieji mokslo centrai, universitetai, skelbia nuo Ellados laikų užmirštus humanizmo pradus. Venecijos pirkliai, Polo, eidami į rytus, pasiekė kraštutiniausias Senojo Pasaulio ribas. Florentietis Toskanello, vienumoje apmąstydamas geografines problemas, pirmasis mintyje nukeliavo tą kelią, kurį netrukus nukeliavo genuietis Kolumbas, atradęs Naująjį Pasaulį. Italijoje susidarė Koperniko sistema, sudaužiusi tą krištolinį skliautą, kuris iki tam laikui varžė žmonijos mintį. Galilėjus, sukūręs mokslinės mechanikos pagrindus, pirmasis nukreipė teleskopą į žvaigždėto dangaus gilumą, ir begalinės platybės su nesuskaitomais pasauliais pirmą kartą sušvito viršum žmonijos. Visame, kas paprasta ir artima, buvo nugirstos ir jei dar neatspėtos, tai nujaustos didelės gamtos paslaptys. Giordano Bruno pradėjo džiaugsmingai ir aistringai skelbti naują pasaulėžiūrą. Leonardo da Vinci sąsiuviniuose užsiliko skraidymo aparatų piešiniai.

Prisiminę visus šiuos faktus, mes turime pasakyti: Renaissanso laikotarpis Italijoje, nepaprastas savo politinėmis sąlygomis, yra taip pat nepaprastas savo dvasinės kūrybos didingumu. Nepaprastas ir su niekuo nepalyginamas. Su niekuo, išskyrus gal tik senovės Grai-

kiją, kuri gyveno tokiose pat politinėse kraštutinio susiskaldymo ir partikuliarizmo apystovose.

*

Palyginimas senovės Graikijos, senovės Romos ir Italijos Renaissanso laikotarpių yra kupinas giliausios prasmės. Neperdedant galima pasakyti, kad tai yra vienas labiausiai pamokančių palyginimų, kuriuos tik galima padaryti, studijuojant pasaulinę istoriją.

Tačiau istorijos pamokymai toli gražu nėra išsemiami vien tik šiuo palyginimu.

Per visą žmonijos egzistavimą, laikas nuo laiko, įvairiuose kraštuose, įvairiose tautose iškildavo nepaprastos asmenybės, pamokslininkai ir pranašai, kurie nešė pasauliui naują gėrio ir išganymo žodį. Istorija žino penkias tokias asmenybes: Zaratustrą, Konfucijų, Gotamo, Jėzų ir Mahometą. Ir štai, labai naudinga būtų prisiminti, kokiose apystovose gimė pamokslai šių tikrų dvasios titanų, uždėjusių savo antspaudą tautų kompleksų gyvenimui per ištisus šimtus ir tūkstančius metų.

Apie seniausios tikybos įsteigėjo Z a r a t u s t r o s asmenybę žinoma per maža, kad galima būtų tikrai spręsti apie tas politines apystovas, kuriose jis veikė. Kaip žinoma, tyrinėtojai iki šiol ginčijasi dėl jo gyvenimo laiko,

priskirdami jį laikotarpiui tarp X ir VI amžių prieš mūsų erą. Tiek pat ginčytina yra ir jo gimimo bei mokymo vieta. Nepaisant viso to, vargu ar galima abejoti, kad Zaratustra gyveno mažoje valstybėje ar tarp mažų valstybių. Siaip ar taip, jo mokslas nėra susijęs nei su didelės valstybės vardu nei su didelio ir galingo karaliaus vardu. Net tyrinėtojai, leidžią, kad Zaratustra yra gimęs Midijoje, mano, kad pradėjęs pamokslininko veikimą ir susidūręs su žynių opozicija, jis perkėlęs savo veikimą į rytus, ten, kur baigėsi Midijos ar Babelio karalių valdžia. Ten, tose srityse, kur valdė smulkūs karaliai bei kunigaikščiai, Zaratustros pamokslas rado sekėjų, ir iš ten jisai, sustiprėjęs, galingai išsiplėtė į vakarus. Tai patvirtina ir padavimas, kad pirmasis Zaratustros sekėjas ir mokinys, o kartu ir globėjas, buvęs karalius „Vistaspa", kurio vardas, nežinomas nė vienam metraščiui ar istoriniam paminklui, o todėl galįs priklausyti tik mažos valstybės valdovui. Kiek galima spręsti iš pasiekusių mus Zend Avestos tekstų, Zaratustra savo pamokymuose dažnai kreipiasi į įvairius nežinomus karalius, kas vėl rodo, kad tos sritys, kuriose jis mokė, politiškai buvo pabiros.

Zaratustros mokslą reikia pripažinti pačia didvyriškiausia iš visų žinomų mums religinių sistemų. Jam visiškai priešingas yra pats nuosaikiausias, ramiausias, prozaiškiausias K o n-

fucijaus mokslas. Bet tegul mums, europiečiams, daugumas jam ir jo mokiniams priskiriamų pamokymų atrodo labiau tinką gero tono knygai, negu gyvenimo išminties šaltiniui; tegul Konfucijaus vaizdai ir palyginimai dažnai šokiruoja mus savo banališkumu ir glebnumu, vis dėlto mes negalime užmerkti akių į tai, kad pustrečio tūkstančio metų bėgyje šio išminčiaus žodžiai veikia šimtų milijonų žmonių gyvenimą ir elgseną ir uždėjo savo antspaudą skaitlingiausios pasaulyje tautos būdui ir likimui.

Ir štai, jei apie politines apystovas, kuriose gyveno ir veikė Zaratustra, mes galime spręsti tik spėliodami, tai dėl Konfucijaus nėra jokių abejonių, Jis mokė ir veikė vadinamuoju Cu dinastijos laiku. Bet ši dinastija valdė Kiniją tik pačioje pradžioje. Vėliau jos valdžia susilpnėjo, ir Kinija subyrėjo į daugybę mažų nepriklausomų valstybių, ir tokia padėtis laikėsi ilgus amžius. Ir štai, kaip tik tuo didžiausios politinės suirutės laiku Kinija pasiekė aukščiausio laipsnio kultūros, kuria ji gyveno iki pat paskutinių dienų, kai į ją plačia srove pradėjo veržtis Europos kultūra. Ir kaip tik tuo laikotarpiu kiniečių mintis Konfucijaus, Taotse ir Mengtse moksluose pasiekė savo aukščiausio žydėjimo.

Politiškos Konfucijaus laikotarpio apystovos aiškiai matyt iš jo paties pamokymų. Jo

kalbose ir aforizmuose nuolat yra minimi vardai žmonių, su kuriais jam teko kalbėti. Labai dažnai tai yra vardai karalių ir ministerių su nurodymu tų kraštų, kuriuos jie valdė. Tokių nepriklausomų atskirų valstybių pavadinimų Konfucijaus tekstuose galima suskaityti keliasdešimt. Iš padavimų apie Konfucijaus gyvenimą matome, kad jis labai daug yra keliavęs, važinėjęs iš vienos valstybės į kitą. Todėl paveiksluose, vaizduojančiuose Konfucijaus gyvenimą, dažnai matome dengtą, jaučiais pakinkytą, vežimą, kuriuo jis atlikdavo savo keliones. Šios kelionės, be abejo, uždėjo savo antspaudą visam jo mokslui. Matydamas įvairius valdymo būdus, susitikdamas su įvairiais valstybių veikėjais, jis lygina matytą, laisvai giria kas to užtarnauja, drąsiai peikia ydas. Tarp kitko, jis savo dukterį išleido už žmogaus, sėdėjusio kalėjime, pareikšdamas, kad sprendimas buvęs neteisingas. Ir šios dvasios laisvės rezultate, palyginimų pagrindu Konfucijus susidaro savo pasaulinės valdžios idealą. Ir jei savo kelionių pradžioje jis pats stebi ir mokosi, tai pabaigoje, susidarius tobulo valdovo vaizdui, jis jau moko ir reikalauja. Ir jis pradėjo sakyti: „Jei aš turėčiau karaliaus įgaliojimus, man užtektų vienos kartos įkurti dorybės ir žmoniškumo karalystei".

Jei Konfucijaus ir kitų Kinijos išminčių mokslas mums kartais atrodo iki tobu-

lybės stilizuotu miesčioniškumu, tai to negalima pasakyti apie Gotamo-Buddos mokslą. Kaip bežiūrėsi į jį, kaip besuprasi jį, kokius tekstus iš jo milžiniškų kanonų laikysi tikrais ir senais, vis tiek ten viskas yra nepaprasta, nauja, savotiška, viliojamai - žavinga ir nejučiom pavergia mūsų mintį ir vaizduotę. Konfucijaus pasekėju europietis gali būti tik dėl savo keistumo. Bet europietis, kuris žino Gotamo mokslą, negali jo nevertinti. Konfucijus, be abejo, yra praeities dalykas. Pasaulinė istorinė Gotamo reikšmė glūdi, gal, tik ateityje. Ir štai, nežiūrint viso mokslų priešingumo, mes ir čia turime pabrėžti, kad Gotamo gyveno ir mokė tuo laiku, kai Indija buvo susiskaldžius į daugelį mažų valstybių. Pasak padavimo, pats Gotamo buvo vieno tokios valstybėlės karaliaus sūnus ir, beieškodamas tiesos, paliko karališkuosius rūmus. Bet jei tai ir neatitinka istorinio tikrumo, tai iš Gotamos kalbų, turinčių tikros senovės antspaudą, neabejotinai išeina, kad jo laikais Indija nebuvo suvienyta. Gotamo, pažinęs tiesą, keliavo po Indiją, pereidamas iš vienos srities į kitą. Jo kalbose minimi daugelio karalių vardai, kurių valstybes jis buvo aplankęs ir su kuriais jis buvo kalbėjęs. Ir ne jis ateidavo pas karalius, bet karaliai ateidavo pas jį. Su savo keliaujančiais vienuoliais Gotamo buvo lyg kilnoja-

mos karalystės valdovas skaitlingų nekilnojamų pasaulinių Indijos valstybių tarpe.

Sekant chronologine eile, mums netenka sustoti ties visiems žinomu k r i k š č i o n y b ė s atsiradimo faktu ir priminti politines apystovas, viešpatavusias tuo laiku, kai suskambėjo Jėzaus pamokslas. Nors mūsų eros pradžioje Judėja formaliai priklausė Romos, vis tik ji išlaikė savo karalius, savo teismus, savo įstatymus, savo įstaigas ir, kas svarbiausia, savo tikybą, kuri neįprastu būdu atitverdavo judėjus nuo visų kitų tautų. Todėl Judėjos priklausomybė nuo Romos pasireikšdavo vien tik faktine okupacija ir karalių veiklos kontrole. O pats kraštas, ypatingai už Jeruzalės sienų, gyveno savo savotišką, atskirą ir nepriklausomą gyvenimą. Tikras Judėjos pavergimas įvyko vėliau, po keliasdešimties metų; bet tam tikslui teko sugriauti Jeruzalę ir visus gyventojus išvesti į nelaisvę. Todėl ir Jėzaus žodis buvo nukreiptas ne į visus žmones, o visų pirma į Izraelį; tik pas Izraelio vaikus jis siunčia savo mokinius, nešančius „džiaugsmingą žinią". „Nėra nei ellino nei judėjaus" nors ir buvo tiesioginė išvada iš Jėzaus pamokslo esmės, bet ji buvo ištarta vėliau, mokytojui jau mirus.

Politinės m a h o m e t a n i z m o atsiradimo apystovos nesudarė išimties. Jei istoriniai tyrinėjimai rodo, jog dar seniai prieš mūsų erą Arabijoje buvo susidariusios palyginti

didelės ir galingos valstybės, kaip Saba, Main, Gadramut, Katabanu, tai mūsų eros VI amžiaus pabaigoje ir VII amžiaus pradžioje Arabija buvo maksimaliai susiskaldžius. Ne tik kiekvienas žymesnis miestas buvo visiškai nepriklausomas ir buvo valdomas savo didikų, bet ir miestų valdžia neišsiplėsdavo už jų sienų. Todėl kiekviena gentis ar giminė, gyvenusios kaimuose ar oazėse, buvo praktiškai nepriklausomos. Tokia buvo Mahometo veikimo aplinkuma, kai jis pasijuto esąs Dievo pranašas ir savo pamoksluose sujungė savo apsireiškimą su tamsiais jį pasiekusiais atgarsiais apie tikėjimus kitų tautų, svarbiausia — judėjų ir krikščionių. Nors ir labai atsargus buvo Mahometas, bet jo mokslas, išėjęs iš jo giminių ir patikimų draugų tarpo, susidūrė su Mekkos, kur jis gyveno su savo šeima, didikais. Pajutęs, kad „nėra pranašo savo tėvynėje", Mahometas pradėjo ieškoti bazės savo veikimui nepriklausomoje nuo Mekkos Medinoje. Ir mahometonų pasaulio metų skaičiavimas, lyg pabrėždamas ryšį tarp mahometanizmo atsiradimo ir partikuliarizmo, tuo laiku viešpatavusio Arabijoje, prasideda įžymia data: ta diena, kai Mahometas, kuriam grėsė mirtis Mekkoje, bėgo į Mediną, kur, apsuptas savo draugų ir sekėjų, jis buvo saugioje vietoje ir galėjo toliau dirbti savo darbą.

Priežasčių sąryšys

Istorinės apžvalgos išvada: du kartus žmonija pergyveno aukštos kūrybos visose minties ir dvasios srityse perijodus, ir abu perijodai praėjo kraštutinio politinio susiskaldymo šalyse. Penkis kartus žmonijos mintis pasiekė aukštybių, kurios vėlesnėms kartoms atrodo apsuptos dieviškos paslapties, ir visus penkis kartus tos aukštybės buvo pasiektos mažuose kraštuose, savo dydžiu menkose valstybėse. Kadangi istorija nežino laikotarpių, savo kultūriniu produktingumu panašių į senovės Graikiją ar Italiją Renaissanso laikais; kadangi žmonija nežino asmenybių, savo dvasine reikšme prilygstančių penkiems gyvenimo mokytojams, tai mūsų padaryta istorijos apžvalga, nors ji ir trumpa, mūsų temai iki tam tikro laipsnio yra pilna ir išsami. Ir išvada, kurią mes padarėme: pačios didžiausios asmenybės, kurias pažįsta istorija, yra mažų valstybių piliečiai; patys didžiausieji žmonijos dvasios lai-

mėjimai buvo pasiekti mažose valstybėse, — įgauna istorinės taisyklės ar dėsnio pobūdį.

Žinoma, toks „dėsnis“ yra grynai empirinis. Bet paminėtų faktų, liečiančių įvairias tautas, rases ir amžius, visuotinumas liudija tai, kad vargu ar mes čia turime reikalą su grynai atsitiktiniu, išoriniu sutapimu, ir verčia mus manyti, kad šiame išoriniame paralelizme apsireiškia kažkoks vidujinis dėsningumas, ir kad tarp valstybės dydžio ir dvasios reiškinių yra tam tikras ryšys, pagrįstas priežastingumo dėsniu.

Vargu ar bus susijęs su nenugalimomis kliūtimis šio vidujinio priežastingumo mechanizmo atidengimas. Kiekviename krašte, kiekvienoje tautoje, visais laikais, greta su natūraliais rūpesčiais dėl gyvenamosios dienos reikmenių patenkinimo, yra veiklumo poveržiai, išeiną iš kasdieninio gyvenimo ribų. Tie poveržiai stumia žmoniją į priekį, suteikia gyvenimui didvyriškų žygių, didelių laimėjimų, pergalių ir pavergimų troškimą. Didelėje valstybėje panašūs didvyriški instinktai natūraliai randa pritaikymą pačiame prasčiausiame ir vaizdingiausiame dalyke: fiziniame išsiplėtime, teritoriniuose užkariavimuose. Didelės valstybės gali sau statyti tokius tikslus ir visuomet be išimties juos sau stato. Ir kuo didesnė valstybė, tuo platesni tie tikslai. Kiekvieną kartą, atlikus eilinį uždavinį ir lygia-

grečiai su eiliniu valstybės išsiplėtimu, iškyla nauji, dar platesni ir toli siekią užgrobimų ir pavergimų planai, bent jau dėl to, kad neišvengiamai susidaręs tokioje valstybėje ankstyvesnių didvyrių - nugalėtojų kultas ragina juos pamėgždžioti ir ieškoti tolimesnių tokių pat pergalių, kol vidujinis silpnumas ar išorinė jėga nepadaro galo tokiai nesulaikomai ekspansijai. Taip ir senovės Roma negalėjo sustoti augus. Net jau faktinai nesugebėdami apsidoroti su milžiniško tautų komplekso valdymu, Romos imperatoriai vis dar svajojo apie naujus „triumfus" ir darė planus žygių į Indiją, galvojo apie visišką Vokietijos pavergimą ar apie galutinį Britų salų užkariavimą. Bet kai fizinis nepajėgumas ir vidujinė suirutė sustabdė Romos augimą, ji vis tik visą laiką dar rūpinosi apsaugoti savo nenatūralias ribas. Imperatoriaus - filosofo Marko Aurelijaus likimas liudija, kokia sunkia našta šis jau grynai apsigynimo uždavinys slėgė Romos piliečius, prarydamas visas geriausias krašto dvasines jėgas. Tą patį vaizdą rodo istorija visų didelių valstybių, egzistavusių kaip prieš Romą, taip ir po jos, iki savo beprasmingumu labiausiai pamokančio Napoleono žygio į Rusiją ar prieškariñės Rusijos užkariavimų projektų. Šis didelių valstybių reikalas kovoti dėl ribų, dėl plotų, dėl teritorijų nulemia visą dvasinę santvarką

jos piliečių, kurių didvyriški instinktai nukreipiami į grynai išorinius uždavinius.

Mažose valstybėse toks veržimosi pobūdis neįmanomas. Paprastai maža valstybė jau savo prigimtimi negali statyti sau tikslo plėstis ir užkariauti. Vien tik mažoji Judėja kadaise svajojo apie fizinį pasaulio pavergimą. Bet ir tai buvo gilioje senovėje, kai buvo dar gyva viltis, kad Izraelio gentis tapsianti skaitlinga, „kaip žvaigždės danguje, ar kaip jūros smėlys". Bet šiai vilčiai užgesus, svajonės apie fizinį tautų pavergimą taip pat virto svajone apie dvasinį vadovavimą. Bendrai gi mažos valstybės jokių užkariavimo planų neturi. Šiaip ar taip, panašūs planai bus tokie smulkūs ir menki, kad jie nieko negalės pavergti ar įkvėpti. Argi galėjo kokį nors Atėnų filosofą ar net paprastą pilietį pagauti gretimo kaimo pavergimo idėja? Argi galėjo Leonardo da Vinci imponuoti Florencijos ir Siennos kivirčai ar Milano hercogų ambicingi planai užkariauti kaimyninius miestelius? Todėl didvyriški instinktai, nerasdami sau išeities į plotį, natūraliai nusikreipia į aukštį ir į gylį. Gal pradžioje tokia kryptis buvo priverstinė. Bet vėliau karta po kartos apsiprato su nauja dvasine linkme. Tas, kas buvo pasiekta šiuo keliu beeinant — o šitame kelyje kaip tik yra didžiausios ir tikriausios pergalės ir laimėjimai, — buvo paskatinimas vėlesnėms kartoms. To-

dėl tvirtos ir pastovios mažų valstybių kultūros, net turėdamos galimumų plėstis teritorialiai, tuo keliu sąmoningai neina. Aristotelis savo „Politikoje“ pripažįno, kad graikai, jei norėtų, susivieniję galėtų pavergti visą pasaulį. Bet graikai į tai atsakydavo Demokrito žodžiais: „Pažinti gamtos dėsnį yra maloniau, negu užkariauti visą Persiją“ — tie žodžiai galėtų būti epigrafas visai Graikijos kultūros istorijai. Skraidymo aparatų brėžiniai, įkūnydami veržimąsi į viršų, neišvengiamai eina iš dvasinės esmės to laikotarpio, kuriuo gyveno Leonardo da Vinci. Ir, be abejo, Graikijos ir Italijos Renaissanso laikotarpio ieškotojų palikimas sudaro tą dvasinį pagrindą, ant kurio išaugo dabartinė kultūra, besiremianti žinojimu, amatu, menu, nesuskaitomais išradimais ir patobulinimais. Mažos valstybės piliečio Demokrito žodžius galima laikyti visos žmonijos šūkiu, kiek ji ėjo tikrų pergalių keliu. Ir šiuo atveju galima pasakyti, kad dvasinis piliečių dydis yra atbulai proporcingas jų valstybės didumui.

*

Kultūros yra visuomet palaikomos ir stumiamos kūrybos. Bet kūryba iš prigimties yra asmeniška. Šis nuostabus paslaptingas procesas visuomet yra giliai individualus, ir todėl

vienas jo svarbiausių pagrindų ir postulatų yra laisvė. Mušamas vergas gali tik dirbti, bet jis negali kurti. O kūrybai reikalinga jei ir ne politinės ir net ne fizinės, tai, vis dėlto, dvasinės laisvės.

Bet jau Montesqieu nurodė į valdymo formų priklausomumą nuo valstybės dydžio ir nustatė, kad tuo tarpu, kaip demokratija tinka mažoms valstybėms, didelėms valstybėms tinkanti vien tik despotija. Šis Montesqieu dėsnis eina jau iš to, kas pasakyta apie tikslus, kuriuos stato sau didelės ir mažos valstybės. Turėdama, kaip tikslą, nuolatinius užkariavimus ir ekspansiją, didelė valstybė turi visą savo santvarką pritaikyti šiems uždaviniams, iki tam tikro laipsnio ją militarizuoti. Jos valdovai, pripratę įsakinėti kariuomenėms, pripratę viešpatauti pavergtoms tautoms, pradeda taikyti tuos pačius metodus ir savo tautai. Ir kiekviena tauta, nugalėjusi kaimynines tautas, patenka kartu su jomis į tokią pat sunkią, o kartais net į dar sunkesnę vergiją. Didelių valstybių despotija dažniausiai pirma gimsta pralaimėjusiems. Bet paskui ji, neišvengiamai, kaip Nemezidos kerštas, išsiplečia ir valstybės - nugalėtojos piliečiams. Romos legijonai ir jų vadai, išmokę nugalėti kaimynines tautas, jas valdyti jėga, greit suprato, kad pats vertingiausias lobis galinti būti pati Roma. Ir Roma buvo ne kartą paimama savo karei-

vių. Savo piliečiams jie buvo nė kiek ne švelnesni, negu svetimų tautų piliečiams. Romos kareivių pavergtos Romos valdymas pasidarė toks pat sunkus, kaip ir pavergtų svetimų miestų*). Ir, apskritai, senovės istorija rodo, kad kuo galingesnė buvo valstybė, tuo mažiau teisių turėjo jos piliečiai, o senovės politiniuose milžinuose jie visuomet tapdavo vergais.

Didelėje valstybėje veikia kariuomenė, masė, ir visos pastangos didelio skaičiaus piliečių, visi jų didvyriški žygiai, pasiaukojimas, kaip beasmenis galutinis rezultatas, apsireiškiąs galutinėje pergalėje ar pralaimėjime, būna priskiriami vienam žmogui, vadui. Atvirkščiai, mažoje valstybėje, kuri statosi visai kitus tikslus, veikiąs asmuo istorijoje yra atskiras pilietis, individas. Jo kūrybinė jėga individualaus darbo srityje nulemia jo pergalę ir pralaimėjimą, ir visas tas rezultatas ištisai lieka jo asmeninėje sąskaitoje. Tikroje Graikijos istorijoje ir Renaissanso laikais masė beveik

---

*) Vienoje savo kalboje prieš Antonijų Ciceronas sakė: „Romos tautos, kuriai nemirtingieji dievai suteikė viešpatavimą kitoms tautoms, negalima pavergti. Kitos tautos gali pakelti vergiją, bet Romos tauta turi būti laisva“. Istorija nedviprasmiai aiškiai jau Cicerono laikais atvėrė jo klaidą: tauta, gyvenanti kitų tautų pavergimu, pati yra pasmerkta vergauti, arba, kitais žodžiais: „Pakėlęs kardą nuo kardo žus“.

nefigūruoja. Bet užtat koks milžiniškas skaičius iškilusių asmenybių! Per visą savo istoriją Roma mums paliko beveik vien tik savo kariuomenės vadų vardus, o mažoji Graikija išsaugojo mums šimtus vardų filosofų*), rašytojų, skulptorių, mokslininkų. Dar daugiau vardų iškėlė Italija Renaissanso laikais**). Ryšyje su tuo mažoje valstybėje susidaro supratimas tos vertybės, kuri potencialiai glūdi kiekviename žmoguje. Iš to seka pagarba asmenybei, jos kultas, ir tai nepaprastai prisideda prie žmogaus vertybės iškėlimo.

Bet ir nepaisant dvasinio nusistatymo krypties, valstybių santvarka priklauso jų dydžio. Kiekviena bendruomenė yra pagrįsta teise, kuri yra nematomas ryšys, kuriąs iš daugelio naują, aukštesnę vienetą. Bet teisė nėra abstrakcija ar bedvasis paragrafų išvardiji-

---

*) Diogenas Laertas pateikia beveik šimto graikų filosofų biografijas. Būdinga, kad daugelio biografijų gale jis randa reikalinga paminėti garsiuosius bendrapavardžius, nurodydamas jų nuopelnus. Iš šių pastabų mes patiriame, kad Graikijoje buvę žinomi 2 Platonai, 4 Sokratai ir Aristipai, 5 Ksenofontai, 8 Eschinai, 10 Kratesų ir Aristotelių ir net 20 Teodorų...

*) Giorgio Vasari savo vien tik įžymiausių Renaissanso laikų meno veikėjų „Gyvenimo aprašymuose" pateikia keliasdešimt dailininkų, skulptorių ir statytojų vardų; kiekvienas jų įnešė ką nors nauja į savo sritį.

mas, o gyvas reiškinys, pagrįstas sudėtingu bendrai gyvenančių žmonių psichologiniu savitarpio veikimu*). Tačiau tokie savitarpio psichologinio veikimo procesai gali vykti normaliai ir harmoningai tik tuo atveju, kai teisinės emocijos tos grupės žmonių, kurie yra aprėpiami vienos teisės sistemos, yra vieningos ir panašios. O tai yra įmanoma tik tuomet, kai ši žmonių grupė tikrai yra surišta pažiūrų ir įsitikinimų bendrumu. Ideali forma tokios harmonijos apsireiškimo ir nustatymo yra tautos susirinkimas, kur pasikeitimas gyvu žodžiu sudaro pažiūrų bendrumą ir priveda prie teisinių klausimų išsprendimo susirinkusių dauguma. Čia tikroji teisė, kaip gyva psichologinė jėga, atsiranda anksčiau, negu jos forma — nustatytas įstatymas. Bet ši ideali teisės kūrybos forma ar net priartėjimas prie jos techniškai yra prieinami tik mažoms valstybėms. Todėl tik mažoms valstybėms yra suteiktas galimumas turėti tikrai laisvą ir gyvą teisę. Kuo didesnė yra valstybė, tuo sunkiau yra pasiekti tokią harmoniją. O dideliuose žmonių kompleksuose su begaliniu interesų įvairumu, techniškai neįmanoma pasiekti nuomonių ir jausmų

**) Si teisės, kaip gyvo psichologinio reiškinio, pusė ypač pilnai yra išaiškinta nepaprastai įdomioje prof. Petražickio teorijoje, kuri, dėja, iki šiol mažai dar yra žinoma ir visai neįvertina Vakarų Europoje.

vieningumo. Todėl gyva teisės kūryba ten pakeičiama jos surogatų, kurių svarbiausias yra visų subordinavimas nedaugelio ar net vieno asmens valiai. Pasak Montesqieu įstatymas susitelkia vienoje galvoje. O visiems kitiems vienintelė gyva teisinė norma lieka: „tu turi klausyti tavo valdovo“. Žinoma, tokiose apystovose teisė nustoja buvusi gyvas žmonių psichologinio tarpusavio veikimo procesas. Ji įgauna abstraktiškumo, teoriškumo pobūdį. Natūralios ribos gyvenimiškumo ir negyvenimiškumo, leistino ir neleistino — nudyla. Viena galva ir viena valia, pasiremdama visuotine subordinacija, sprendžia viską už visus, nebūdama reikalinga nei pagyrimo nei užuojautos. Ir jei ši „galva“ yra pagauta kokios nors idėjos ar teorijos, prasideda visuotinis laužymas ir gyvenimo darkymas, ir visuotinis vargas, kuris visuomet lydi didelių valstybių egzistenciją, pasiekia savo apogėjaus.

*

Aišku, despotija gali atsirasti ir mažoje valstybėje: graikų valstybės ir italų miestai teikia nemažai panašių pavyzdžių. Ir vis dėlto bus esminis skirtumas tarp tiranijos didelėje valstybėje ir tos valdymo formos mažoje valstybėje. Kiekvienos valstybės piliečiai instinktyviai jaučia, kokia santvarka atitinka dalykų

esmę. Todėl mažoje valstybėje tiranija visuomet daro įspūdį kažko nenatūralaus, efemerinio, atsitiktinio, neilgai teišsilaikysiančio. „Nieko nėra sunkesnio pasaulyje, kaip pamatyti seną tironą“, mintingai tarė vienas septynių graikų išminčių, Chilonas. Bet ir ilgai besilaikanti tiranija mažoje valstybėje negriauna dvasinių valstybės pagrindų. Ten kiekvienas žmogus yra nuo mažens visiems pažįstamas, ir visi žino ir pozityvias ir negatyvias savo valdovų puses. Todėl ir į savo tironus ten žiūrima visuomet iš viršaus, ir net patys talentingiausieji ir didžiausieji tironai piliečių vis tiek dvasiškai nenuslopina. Jų gali bijoti, juos gali net gerbti, jiems gali savo valia pasiduoti, bet vis tiek niekas niekuomet jų nedievins. Mažoje valstybėje net pats didžiausias valdovas lieka pirmas lygių tarpe. Ir, pačiai griežčiausiai despotijai viešpataujant, piliečiai dvasiškai išsaugoja pilną nepriklausomybę ir laisvę. Graikų ir Renaissanso istorija pateikia nesuskaitomus pavyzdžius tokių piliečių santykių su savo valdovais. Graikų filosofai žiūrėjo į tironus, kaip į savo paklydusius mokinius. Renaissanso veikėjai pačius despotiškiausius valdovus vertindavo tik, kaip savo užsakytojus ir mecenatus, ir nebijodavo sueiti su jais į atvirą konfliktą. Ir dailininkas ar amatininkas beveik visuomet nugalėdavo valdovą. Ir nenuostabu: kondotjerių buvo daug, popiežium galima bu-

vo išrinkti bet kokį kardinolą, o Mikel-Angelo ar Leonardo da Vinci niekas negalėtų pakeisti.

Visai priešingą vaizdą matome didelėse valstybėse. Jei ten net dėl atsitiktinių priežasčių ilgesniam ar trumpesniam laikui nusistovi tautos valdymas, tai jis nepatenkina piliečių jau vien dėl to, kad techniškai jo beveik neįmanoma įgyvendinti. Be to, piliečiai instinktyviai supranta, kad tokia valdymo forma prieštarauja tai kovai už teritoriją, kuriai dėl dalykų esmės yra pasmerktos didelės valstybės, taip, kad tai virsta anomalija, graužančia jų egzistavimo pagrindus, ir dėl to kraštas nesugeba išspręsti tų uždavinių, kuriuos jam iškelia gyvenimas. Savaime gimsta „stiprios valdžios" troškimas, savaime atsiranda atitinkama ideologija ir programa, kuri, pagaliau, anksčiau ar vėliau, nugali. Ir kai, pagaliau, stipri valdžia atsiranda, tai didelės valstybės piliečiai, net teoriškai tokios valdžios priešininkai, vis tiek su pasitenkinimu atsidūsta ir pareiškia: „Dabartinėmis sąlygomis kitaip negali būti". Viskas susitvarko, viskas pasidaro natūralu, teisinga ir normalu, ir kartą įsitvirtinusi despotija gali būti nušluota vien tik politinių ir socialinių katastrofų. Bet jau atsiradusi despotija pradeda veikti ir keisti piliečių dvasinį gyvenimą. Stovį tolumoje, nepasiekiamoje aukštumoje nuo piliečių daugumos, apsupti tarnų minios, koncentruodami savo ran-

kose milžinišką galybę, palyginus su kuria gesta visų atskirų piliečių reikšmė, didelių valstybių valdovai atrodo antgamtiški. Ir jei jų valdymas yra susijęs su kokiais nors laimėjimais, tai valdovai virsta jau ne tik didvyriais, bet atrodo lyg likimo išrinktieji, apsupti mistiškos paslapties, pusiau dievai. Romos imperatorių dievinimas buvo tiesioginė pasekmė jų nepaprastos padėties ir galybės. Ir tai uždeda valstybės gyventojams baisiausią jungą. Jie ne tik nustoja politinės ir fizinės laisvės, bet patenka į tiesioginę dvasinę vergiją, iš kurios išsivaduoti nėra jokios vilties. Žinoma, ši dvasinė vergija ne visose didelėse valstybėse yra tokia pilna ir galutinė, kaip senovės Romoje. Bet tam tikrose ribose, anksčiau ar vėliau, ji pasireiškia visur, kaip labiausiai naikinančioji valstybės didelio išsiplėtimo pasekmė. Prasidėjusi ir užgimusi politinėje sferoje, ji pamažu paveržia visas tautos dvasinio gyvenimo puses, persunkdama jį kaip nuodai, kaip maras, ne tiktai visas teisės sritis, bet ir tautos papročius, meną, filosofiją ir tikybą*). Romos bar-

*) Apie valstybės dydžio įtaką tikybiniam gyvenimui galima spręsti iš kontrasto tarp suskambėjusio Judėjoje Evangelijos pamokslo ir Romoje susidariusių viduramžių krikščionybės dogmų. Galilėjoje, šioje mažytėje valstybėje, kur visi santykiai buvo kupini artimumo, draugiškumo ir giminystės, gimė Dievo — viso gyvenančio tėvo idėja, surišto su

barizacija jos didybės laikais visiems yra žinoma. Ir tokia barbarizacija, tose ar kitose ribose, neišvengiamai lydi kiekvienos didelės valstybės atsiradimą.

žmonėmis savitarpiais meilės ryšiais. O perkėlus krikščionybės centrą į Romą, jos skelbėjai pasidarė taip pat Romos piliečiai, ir tuomet, praplečiant į kitą pasaulį žemiškas sąvokas, Dievo - tėvo idėja buvo pakeista Dievo - valdovo idėja, viešpaties, kurio akyse visi žmonės vergai. Taip jau Sv. Augustino „Išpažinimuose", kur kiekviename puslapyje dešimts kartų yra minimas Dievas, jis niekad nevadinamas „tėvu", bet visuomet tituluojamas „viešpačiu", ir jausmas, kurį jis sužadina, jau ne meilė, o baimė. Tokiu būdu net Romos puolimas ir imperatorių valdžios panaikinimas nenugalėjo dvasinių cezarizmo nuodų.

Naujoji technika ir teisė

Ankstyvesnis išdėstymas aprėpė beveik išimtinai senesnius laikus iki XIX amž. pradžios, t. y. iki technikinio ir teisinio perversmų, įvykusių per paskutiniuosius 150 metų. Pažvelgus į mažų ir didelių valstybių problemą dabartiniais laikais, negalima nepabrėžti, kad naujos gyvenimo sąlygos įnešė esminių korektyvų į visą klausimą.

Visų pirma, iš pagrindų pasikeitė pati didelės ir mažos valstybės sąvoka. Jei senovėje Platono idealiojoje valstybėje galėjo būti ne daugiau, kaip penki tūkstančiai šeimynų, jei net realistas Aristotelis natūralų valstybės dydį norėjo nustatyti pareinamai nuo liaudies susirinkimo dydžio, kuriame galėtų dalyvauti visi laisvi valstybės piliečiai, tai dabar šį mastą tegalima pritaikinti tik tokiems politiniams kurjozams, kaip Monako, San Marino ar Lichtenšteinas. Bet ir iš esmės tie samprotavimai, kurie senovėje vertė apriboti piliečių skaičių, dabar žymia dalimi yra nugalėti besivystančios

technikos. Visuomenės informacijos aparatas šiais laikais yra toks tobulas, kad kiekvienas pilietis, be jokio liaudies susirinkimo po kelių valandų tiksliai žino visus savo krašto įvykius ir savo žymių žmonių nuomones. Garsiakalbiai ir radijas įgalina klausytis debatų moderniuose liaudies susirinkimuose ir parlamentuose neribotam žmonių kiekiui. Žymių politikų kalbų dabar faktinai klausosi visas pasaulis.

Žinoma, būtų neatsargu skirti šiam technikos progresui per daug reikšmės. Kalbos klausymas per radiją toli gražu nėra tolygus kalbos klausymui liaudies susirinkime jau vien dėl to, kad liaudies susirinkimo dalyvis pats yra veikiąs asmuo ir šauksmais, plojimais ar bent judesiais gali reaguoti į kalbą, gali pareikšti savo mintį, ir tai sudaro tarp kalbėtojo ir klausytojų lyg gyvą psichologinį ryšį. Klausant kalbos per radiją šitokio ryšio, žinoma, nėra: ar klausytojas pritaria atitinkamam kalbėtojui, ar pasipiktinęs sugniaužia kumščius, visą tai mato ir girdi tik negyvas radijo aparatas, ir jokio gyvo savitarpio veikimo tarp kalbėtojo ir klausytojo nesusidaro... Ir vis tik visa moderninių technikinių ryšio, informacijos ir nuomonės išreiškimo priemonių sistema padarė įmanomą žymiai didesnių psichologinių žmonių grupių ir kompleksų susidarymą, negu tai buvo senovėje. Ir, gal, nebus klaida palikti senovės mąstą — miestą. Miestas juk yra ta

nedaloma dalelė, už kurią mažesnė valstybė nėra įmanoma nei senovėje nei dabar. Ir miestų dydis gali tarnauti tikslia rodykle tikros technikos išsivystymo reikšmės. Jei senovėje kelių tūkstančių gyventojų kaimas buvo laikomas jau miestu, o šimto tūkstančių gyventojų susibūrimus žinojo tik pasauliniai centrai, tai dabar pasaulinių miestų gyventojų skaičius jau artinasi prie dešimties milijonų. Todėl dabartiniu laiku bus tikslinga laikyti maža valstybe tokį kraštą, kurio gyventojų skaičius neviršyja dešimties milijonų.

Išeidami iš šio masto ir laikydami valstybes su gyventojų skaičium iki 10 milijonų mažomis, mes vargu ar suklysime palaikę didelėmis valstybėmis tas, kurių gyventojų skaičius viršija 40 milijonų, priskirdami tarpinius dydžius prie vidutinių valstybių. Tokia klasifikacija parodys, kad iš 75 egzistuojančių valstybių 10 yra didelės, 10 — vidutinės ir 55 — mažos. Bendras didelių valstybių gyventojų skaičius siekia 1½ milijardo. Likęs žemės gyventojų skaičius lygiomis dalimis — po 250 milijonų — tenka vidutinėms ir mažoms valstybėms.

*

Šis mūsų laikų valstybių gausumas jau savaime turi milžinišką politinę reikš-

mę. Neabejotina senovės Graikijos pirmenybė prieš dideles despotijas buvo ta, kad kiekvienas graikų valstybės pilietis matė prieš save ne tik vieną politinę santvarką, bet ištisą įvairių valdymo formų kaleidoskopą. Tai įgalino palyginti tas formas, įvertinant jų blogas ir geras puses. Tokio palyginamojo įvertinimo apibendrinimas davė nemirtingą Aristotelio „Politiką“. Be to, konflikto su savo valstybės valdovais atveju graikų miesto pilietis kiekvienu momentu galėjo jį palikti ir po kelių valandų kelionės pėsčias ar laivu galėjo pasiekti kitą miestą, kur rasdavo tinkamesnę valdymo formą, palankesnius valdovus ir galėjo palaukti, kol pasikeis jo tėvynėje politinės sąlygos. Visai kita buvo didelių senovės despotijų piliečio padėtis. Apie kitas valstybes jį galėjo pasiekti tik neaiškūs, migloti gandai, ir jų egzistencija negalėjo turėti jokios praktiškos reikšmės ir niekaip nesusilpnindavo pilnos ir besąlyginės priklausomybės nuo tos valdžios, kuri viešpatavo krašte. Šiaip ar taip, senovėje visuomet viena valstybė iškildavo aukščiau už kitas, vistiek, ar tai buvo Babelis, Asirija, Egiptas, Persija, Aleksandro Didžiojo monarchija ar Romos imperija. Prieš šį kolosą buvo bejėgės visos kitos valstybės — ką gi bekalbėti apie jų valdinius, — ir ji savo dydžiu ir išsiplėtimu pavergdavo visų bendralaikių, visų savo piliečių vaizduotę. Ir nesunku įsivaizdinti pil-

niausio nusiminimo jausmą, kuris turėjo apimti Romos pilietį, atsitikus konfliktui su jo valdovais: kur benukreipė mintį, visur siekė Romos valdžia. Už jos ribų — laukinės tautos ar dykumos.

Dabartiniame pasaulyje yra 75 atskiros valstybės. Dabartinė technika ir mokslas suartina visus kraštus, ir dabartinis žmogus smulkiau ir tiksliau gali žinoti padėtį antipodų krašte, negu senovėje galėjo žinoti padėtį kaimyniniame mieste. Todėl dabartiniam žmogui yra svetima tokia pilna priklausomybė nuo savo valstybės, kaip senovėje. Šiuo atžvilgiu ypatingos svarbos turi tas faktas, kad didelių valstybių yra ne viena ir ne dvi, o visa dešimtis. Todėl ne tiktai viešpatavimas pasauliui, bet net hegemonija pasaulyje ar net viename kokiame kontinente visuomet bus tik tuščia frazė, neturinti realaus politinio turinio. Ir dabartinių valstybių gausumas, valdymo formų margumas, kultūrinių ir istorinių uždavinių įvairumas praturtina dabartinio žmogaus dvasinį turinį. Ir net išoriniai priverstas pasiduoti tai valdymo formai, kuri viešpatauja jo valstybėje, jis žino, kad pasaulis tuo nesibaigia, kad yra dar kitų nemažiau galingų kraštų su kitomis gyvenimo formomis, ir gali su viltimi žiūrėti į juos. Šia prasme dvasinė dabartinio žmogaus aplinkuma visuomet ir visur pri-

mena daugiau senovės graiko, negu senovės perso ar romėno aplinkumą.

*

Paprastai, kai yra kalbama apie dabarties progresą, turima galvoje beveik išimtinai naujausį išorinės technikos išsivystymą, tyliai prileidžiant, kad visos kitos gyvenimo pusės, ypatingai dorovė ir teisė, liko ankstyvesniame lygyje, ar, bent, žymiai atsilieka nuo techniško progreso siaura to žodžio prasme. Todėl ne tik istorikai ir filosofai, bet ir patys juristai principe laiko, kad, kai kalbama apie „teisę", apie „įstatymą", apie „pilietį", apie „teismą" ar „valstybę", tai šios sąvokos esančios tolygios mūsų laikais toms pat sąvokoms senovėje. Tikrumoje nėra klaidingesnės nuomonės už šitą, kadangi progresas ir patobulinimai palietė visas teisės sritis ne mažiau, negu išorinio gyvenimo techniką. Ir kaip senovės vežimas nėra tolygus moderniniam Rolls-Roysui, lygiai taip pat, o gal ir dar mažiau, dabartinis „pilietis" ar dabartinė „valstybė" nėra tolygūs sąvokoms, kurias tie žodžiai reikšdavo senovėje. Užtenka prisiminti bent turintį didžiausios reikšmės ir visose teisės srityse atsiliepusį vergijos, šito pagrindinio senovės instituto, panaikinimą. Ir, apskritai, valdymo tvarkos atžvilgiu dabartiniais laikais despotiškiausioje ir blogiau-

siai valdomoje valstybėje tvarkos ir laisvės yra nepalyginti daugiau, negu senovėje buvo ne tik Persijoje, bet net Spartoje, Atėnuose ar Kartagėnoje, geriausios tvarkos ir didžiausios laisvės laikais.

Sie patobulinimai palietė lygiai kaip mažas, taip ir dideles valstybes. Gal net su tam tikru pagrindu galima pripažinti, kad ypatingai praturtėjo valdymo metodai didelių valstybių. Reprezentacijos principas, tas didžiausias dabartinės valstybinės teisės išradimas, su jo įvairiausiomis rinkimų teisės sistemomis, padarė galimą senovės tautos susirinkimo pakeitimą moderniais parlamentais, kurie, nepaisant visų jų trūkumų, tiksliau ir pilniau išreiškia krašto nuomonę, negu pats idealiausias tautos susirinkimas. Įvairios referendumo formos, taip lengvai ir greit pravedamos net didžiausiose valstybėse, pritraukia visus gyventojus prie betarpio dalyvavimo svarbiausių valstybinių reikalų sprendime. Sis technikinis piliečių galėjimas dalyvauti valstybės valdyme jokiu būdu dabar nepateisina jų pilno pašalinimo nuo valstybinio veikimo, ir mes matome, kad rinkimai ir balsavimas lieka net labiausiai autoritarinių santvarkų principinis pagrindas. Konstitucionalizmo pagrindai, tarp jų pirmoje vietoje valdžių padalinimo pradas, sukūrė valdžios viršūnėse savitarpį pareinamumą ir kontrolę, kurie žymiai apriboja sauvališkumą ir

kliudo valdžiai išsigimti į gryną tironiją ar despotiją.

Viena svarbiausių šių naujų valstybės tvarkymo metodų pasekmių yra buvimas sudėtingų valstybinių konstrukcijų, kaip, pav., įvairių valstybių unijų ir sąjungų. Kaip mes jau minėjome, Montesqieu „Įstatymų Dvasioje", kaip idealią formą, nurodė nedidelių laisvų respublikų federaciją. Bet reikia pasakyti, kad daugumas jo nurodomų pavyzdžių, kaip graikų respublikų sąjunga persų karų laikais ar germanų genčių federacija kovai su Roma, turėjo grynai laikiną pobūdį. Ir, apskritai, senovėje visos panašios federacijos buvo sudaromos kokiam nors konkrečiam eiliniam tikslui siekti, o tą tikslą pasiekus, jos arba iširdavo, arba virsdavo unitarine valstybe. Sudėtinga dviejų aukštų valdžių konstrukcija, kaip atskirų valstybių nepriklausomų valdžių ir jas vienijančios sąjungos centralinės valdžios buvo nepakeliamas uždavinys primityviems techniškiems senovės pasaulio valstybinės teisės metodams. Padėtis iš pagrindų pasikeitė mūsų laikais. Amerikos Jungtinių Valstybių federacija egzistuoja jau pusantro šimto metų. Šveicarijos kantonų sąjunga egzistuoja penki šimtai su viršum metų. Kas buvo nepasiekama senovės žmonėms, mūsų laikais virto realiu ir pilnai įgyvendinamu galimumu. Ir šiuo atidaromas kelias ne tiktai tolimesniam sudarymui pana-

šių valstybinių padarų, jungiančių mažų valstybių privalumus su visais didelių valstybių privalumais, bet kartu su tuo išbrėžia kelią kosmopolitinei valstybės sistemai, aprėpiančiai visas pasaulio tautas, kurti.

*

Nežiūrint milžiniškos šių naujų principų ir galimumų reikšmės, jie visi nublunka, palyginus su tikru dabartinio teisės pajautimo pagrindu — su įgimtų ir neatskiriamų kiekvieno žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių idėja. Dabartiniu laiku ši idėja iš papratimo mums atrodo paprasta ir nesudėtinga. O iš tikrųjų ji yra vienas sudėtingiausių, kelių dešimčių amžių istorinės raidos padarinys ir yra kilusi iš kelių viena kitos visiškai nepriklausomų ir iki tam tikro laipsnio net priešingų šaknų ir šaltinių.

Nors įgimtų, valstybės nepriklausomų asmenybės teisių idėja buvo absoliučiai svetima senovės teisiniam sutvarkymui, vis tik jos šaknys glūdi gilioje senovėje. Jau senovės mokytojų asmenybėse buvo padėta jos užuomazga. Konfucijaus vaizdas, priešpastatąs valstybei galvojančią ir ieškančią asmenybę, pats savaime preziumuoja tam tikrą dvasinę laisvę ir nepriklausomybę. Gotamo, senovės Indijoje paskelbęs, kad tiesos ir išganymo galima pa-

siekti individualėmis pastangomis ir įsigilinimu į save, ir pareiškęs, kad šiuo būdu esą galima pasiekti tokios didybės, kad žmogus iškyla ne tik aukščiau už kitus žmones, bet net aukščiau už dievus, tuo pačiu padėjo pagrindą nesugriaunamai dvasinei asmenybės laisvei. Eilė graikų filosofų, nevengusių idėjinių konfliktų su valstybe, giliai sukrėtė valstybės visagalybės principus. Tragiškas Sokrato konfliktas su atėniečiais, kuriame valstybė vėliau pati prisipažino buvusi neteisi, virto piliečių dvasinės laisvės pagrindu.

Bet dar didesnės reikšmės turėjo krikščionybės atsiradimas. Pradėjusi nuo atviro konflikto su didžiausiu valstybiniu senovės pasaulio padaru, su Romos imperija, krikščioniška bažnyčia, net tokia, kokia ji vėliau susidarė Romoje, su visomis dogmomis, mokslais, tradicijomis, ritualais ir net su visomis viduramžių baisenybėmis, vis tik įnešdavo į dvasinį gyvenimą kaip Romos imperijos, taip ir naujų, jos griuvėsiuose atsiradusių, valstybių, naują, valstybės nepriklausomą, pradą. Kaip bebūtų statomas bažnyčios ir valstybės santykių klausimas, kaip bebūtų teigiama, ar kad valstybė turi nusilenkti bažnyčiai, ar kad ir valstybė ir bažnyčia yra lygūs, vienas kito nepareiną pradmens, — vis tiek bažnyčia savo kilme buvo savita ir nepriklausoma, ir pats jos egzistavimo faktas įnešė į gyvenimą dua-

lizmą, dvilypumą, įvairumą, kurie neleido valstybės valdžiai piliečius dvasiškai visiškai niveliuoti.

Bet krikščionybės reikšmė darėsi dar gilesnė, kai tikintieji, pasiliuosuodami iš bažnyčios slegiančios centralizacijos, kreipdavosi į pirmąjį krikščioniškų teisių šaltinį. Atvertę Evangeliją, jie rasdavo gilius, paslaptingus žodžius apie tai, kad „Dievo karalystė jumyse", palaimintą žinią apie tai, kad visi žmonės — Dievo sūnūs. Jausmas, kad kiekviena asmenybė yra tiesos nešėja, kad kiekvienas žmogus turi betarpius santykius su aukščiausiu tiesos ir gėrio šaltiniu, nepaprastai pakėlė žmogaus vertybę. Kiekvieną nejučiom pabusdavo gyvas pajautimas tos dvasinės galybės, į kurią žmogų pakėlė Galilėjos pamokslas, ir, priešpastatydamas tą pajautimą ne tiktai valstybei, bet ir susidariusiai centralizuotai biurokratinei bažnyčiai, naujas žmogus padėjo nesugriaunamus pamatus savo dvasinei laisvei. Čia jau ne tiktai visa bažnyčia, kaip tokia, buvo priešpastatoma valstybei, bet kiekvienas atskiras pilietis suprato tam tikroje, net svarbiausioje, srityje dvasinio gyvenimo ne tiktai savo nepriklausomybę, bet net savo neginčijamą pirmenybę prieš valstybę.

Lygiagrečiai su šita senoviška pietų ar, tiksliau, rytų dvasinio išsivystymo linija vyko išsivystymas naujų dvasinių principų, kuriuos

galima būtų pavadinti šiaurės dvasiniais principais. Jų esmė — nenuramdomos dvasios, laisvę pamėgusių naujų tautų kova su Roma ir jos dvasiniu palikimu. Ši kova užpildo visą Europos istoriją, pradedant Vercingetorigo ir Ariovisto pasipriešinimu, baigiant olandų miestų kova su ispanų valdovais. Čia asmenybę slopinančio imperatoriaus ar karaliaus valdžios centralizmo idėjai buvo priešpastatomas margas Europos partikuliarizmo pasaulis, kaip laisvę pamėgę, nesuvaldomi, neramūs siekimai teisėms, laisvėms ir privilegijoms apsaugoti. Šios kovos padarinys buvo nepaprastas federalinės Europos margumas, kurio likučiai nėra dar iki šiol išnykę.

Aršiausiai ir atkakliausiai ši kova vyko, žinoma, tolimiausiose nuo Romos vietose, būtent — šiaurėje, Skandinavijoje, kur ji įgavo labiausiai netikėtas formas ir davė pastoviausius rezultatus. Jau vykstant Europos apgyvendinimui buvo, reikia manyti, tam tikras natūralus atrinkimas: labiausiai laisvę pamėgusios ir nesuvaldomos gentys išeidavo toli, ir verčiau apsigyvendavo tarp nykių ir nederlingų uolų, negu išsižadėdavo savo įpročių. Bet vienijančios karališkos valdžios idėja pavijo šiuos atsiskyrėlius ir tolimoje šiaurėje. Ir ten įtakingi ir stiprūs valdovai pradėjo kilti, pavergdami kaimynines sritis. Tai buvo viena tų priežasčių, dėl kurių labiausiai pamėgę lais-

vę žmonės, nenorėdami priklausyti užgimstančios karalių valdžios ir neturėdami galimumų nei priešintis tėvynėje nei eiti toliau į šiaurę, nusiminę sėsdavo į savo menkus laivelius ir, kaip vikingai, leisdavosi į platųjį pasaulį ieškoti nuotykių, turtų ir nepriklausomybės.

Vikingai apkeliavo visas Europos jūras ir didesnes upes; jie aplankė Afriką, Aziją ir net Ameriką. Jų pasirodymas baugindavo vietos gyventojus. Jie plėšdavo, žudydavo, degindavo, griaudavo. Bet pagaliau jie išrinkdavo patikusią jiems vietą ir steigdavo savo kolonijas, padėdami pagrindus daugeliui naujų valstybių. Viena tokių valstybių Normandija — „šiaurės žmonių kraštas". Bet ir ten vikingai neilgai tegyveno ir, susidūrę su stiprėjančia prancūzų karalių valdžia, neramiausieji jų, vadovaujami Vilhelmo Užkariautojo, užpuolė Angliją ir, užkariavę ją, įsikūrė joje. Tačiau centrinės valdžios principas, nuo kurio jie bėgo, pavijo juos ir ten. Kadangi bėgti toliau nebebuvo kur, tai laisvės tendencijos įgavo naujas formas: laisvų žmonių privilegijos aptikrinimą sutartimis su karaliais. Pirmoji tokia sutartis, pirmoji laisvių chartija, buvo pasirašyta jau Vilhelmo Užkariautojo sūnaus, Henriko I, 1100 m.*) Būdinga, kad jau šioje chartijoje,

*) Visų Anglijos chartijų tekstai yra pateikti knygoje: Charles Bémont, „Chartres des libertés anglaises", 1892.

greta su baronų teisėmis, buvo užtikrintos taip pat ir bažnyčios teisės ir privilegijos. Po šios chartijos sekė kitų karalių pasirašytos chartijos, kol pagaliau nebuvo sustatyta ir pasirašyta garsioji Magna Charta Libertatum — Didžioji Laisvių Chartija, tikras vikingų dvasios kūrinys, jų istorinis testamentas vėlesnėms kartoms.

Zinoma, pradžioje visos laisvių chartijos, kartu su Didžiąja Chartija, užtikrino teises ir privilegijas tik nedidelio skaičiaus žmonių, stambių feodalų, betarpiai priklausiusių karaliaus*). Bet jose svarbu tas, kad iš pat pradžios valstybė vaizduojama ne kaip kažkas vienalytis, bet kaip savotiška federacija, karaliaus valdžios, bažnyčios ir neapibrėžto laisvų žmonių skaičiaus sąjunga. Nykstant pamažu feodalizmui ir besiplečiant laisvo ir pilnateisio piliečio sąvokai vis platesniems žmonių sluogsniams, Laisvių Chartija pradėjo apimti kiekvieno piliečio laisvę ir nepriklausomybę. Jeigu anksčiau tam, kad galėtų naudotis visomis laisvėmis, reikėjo turėti savo „pilį“ ir savo leną, tai vėliau Anglijoje susi-

*) Didžiosios Laisvių Chartijos istorinės aplinkybės ir pirmykštė prasmė išaiškintos William Sharp McKechnie veikale „Magna Charta, A commentary on the Great Charter of King John with an historical introduction“, 1905.

darė priežodis — principas: „mano namai — mano pilis“, nors toji „pilis“ ir būtų nuomojama varginga lūšnelė. Nepriklausomybė ir teisė, priešpastatydamos save valstybinei valdžiai, išsiplėtė visiems laisviems piliečiams. Viduramžių feodalinis partikuliarizmas pats savaime virto dabartiniu individualizmu. Principe valstybė pasidarė pagrįsta sutartimi, tarpusave federacija visų piliečių, pasilikusių tam tikrą savo neatimamų teisių sritį. Reformacija prijungė prie šių teisių pačią pagrindinę ir nesugriaunamą teisę — tikybinio apsisprendimo teisę. Šiuo nauju pavidalu asmenybės ir piliečio teisės buvo pirmą kartą suformuluotos per puritanų karus Kromvelio kareivių, kaip visiems žinomas „Tautos Susitarimas“*). Tačiau, įsigalėjusi Kromvelio despotija ir pasekusi ją restauracija nebuvo palankios tolimesniam šių pradų išsivystymui Anglijoje. Todėl labiausiai laisvę pamėgę žmonės, tikri senųjų vikingų ainiai, apleido savo tėvynę ir iškeliavo už vandenyno ieškoti galimumų savaip sutvarkyti gyvenimą. Ten, neliestose Amerikos giriose ir dykumose, jie įkūrė savo kolonijas, neretai iš karto formu-

*) „The agreement of the People“, C. S. R. Gardiner, The constitutional documents of the puritan revolution, 1899.

luodami savo politines aspiracijas*). Ir kai šios kolonijos pradėjo kovą už savo politinę nepriklausomybę, tai visų pirma jos, kaip įvairių valstijų „teisių deklaracijas", paskelbė asmens neatimamas teises. Jų pavyzdžiu Prancūzija, prasidėjus didžiajai revoliucijai, taip pat suformulavo garsiąją Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaraciją, taip atitikusią pirmųjų revoliucijos dienų dvasią ir radusią ideologinį pagrindą Rousseau moksle. Nuo to laiko ši idėja tose ar kitose ribose virto nesugriaunama dabartinio žmogaus teisinėje sąmonėje**).

Šis tikrai naujas reiškinys turi, žinoma, milžiniškos reikšmės. Visų pirma, net didžiausioji valstybė, prisilaikanti griežtai šio principo, dabar sudaro savotišką federaciją, kurios sudėtinės dalys yra kiekvienas pilietis, suverenus valdovas savo dvasinėje srityje, kuriam jo

---

*) Šios deklaracijos pateiktos veikale „The Federal and State Constitutions, colonial Charters and other organic Laws of the United States". Compiled under an order of the United States Senate by B. P. Poore, I ir II, 1877.

**) Įgimtų ir neatimamų žmogaus ir piliečio teisių principas tradiciniai buvo rišamas su Rousseau teorija. Priešingai tam yra iškelta anglų - vokiečių pažiūra, nurodanti į šios idėjos šaknis anglų - saksų principų sistemoje. Smulkiausiai ši pažiūra išvystoma Georgo Jellineko veikale „Die Erklärung der Menschen - und Bürgerrechte" (4 Aufl. 1927). Prieš šią

namai yra ne tik jo „pilis“, bet kartu su tuo jo šventovė ir bažnyčia. Šie principai taip įsigalėjo teisinėje sąmonėje, kad jie tikrai virto įgimtais ir neatimamais, ir jų jėga pasireiškia net ten, kur formaliai yra skelbiami priešingi — pilnos priklausomybės nuo valstybės — pradmens. Todėl mūsų laikais absoliutizmas Persijos ar Romos prasme jau nebeįmanomas, ir kokia valdžia besusidarytų dabartinėje valstybėje, ji negali būti tokia pavergianti, kaip senovėje. Todėl mūsų laikais kūrybos šaltinis neišsenka ir didžiausiose valstybėse. O tose valstybėse, kuriose tas principas įvedamas su griežtu nuoseklumu, dvasinė kūryba gali būti nenuilstama ir be galo produktinga, tokia, kokią mes matome anglų - saksų kraštuose — čia glūdi naujas, daug žadąs valstybinis teisinis konstruktyvinis galimumas, kuris ne tik daug ką paaiškina dabartyje, bet kartu atveria plačius horizontus ateičiai.

---

pažiūrą, už tradicinę nuomonę pasisako E. Boutmy, „La Declaration des droits de l'homme et du citoyen et M. Jellinek“. (Annales des Sciences politiques“, XVII, 1902 ir autoriaus straipsnių rinkiny „Etudes politiques“, 1907). Jellineko atsakymas pateikiamas straipsnyje, įdėtame „Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger“, t. 18, 1902. Šis straipsnis buvo perspausdintas rinkinyje „Ausgewählte Schriften und Reden“, II, 64. Dėstymas tekste apskritai prisilaiko Jellineko, nurodant tik autoriui atrodančią neginčytiną vikingų įtaką.

Dabartis

Nepaisant visos reikšmės technikinės ir teisinės aplinkumos pasikeitimų dabartyje, palyginus su praeitimi, didelių ir mažų valstybių vaidmens istorijoje klausimas dar toli gražu nėra galutinai išspręstas.

Aukščiau buvo paminėta, kad iš egzistuojančių dabartiniu laiku valstybių dešimt tenka priskirti prie didelių, dešimt — prie vidutinių ir penkiasdešimt su viršum — prie mažų. Todėl skaitlingos mažos valstybės sudaro tą pasaulio politinio vaizdo margumą ir įvairumą, kuris yra vienas būdingų dabarties savumų ir kuris daro dabartinio žmogaus dvasinę aplinkumą panašią į senovės Graikijos ar Renaissanso laikotarpio gyvenimo sąlygas. Todėl pats mažų valstybių egzistencijos faktas praplečia dabarties dvasinius horizontus, žymiai praturtindamas pasaulio dvasinį turinį.

Tenka pabrėžti, kad įtaka, kurią valstybių įvairumas padaro dabartiniam gyvenimui, toli gražu neapsiriboja politika; ji pasireiškia ne

tiktai įvairių valstybinio valdymo formų koegzistencijoje, bet sudaro pagrindą kultūriniam ir dvasiniam individualizmui ir savitumui. Kad galėtume tinkamai įvertinti šios klausimo pusės reikšmę, reikia turėti galvoje nepaprastą ir universalų suvienodinimą ir niveliaciją, kuriuos pergyvena dabartinis pasaulis. Susisiekimo priemonių greitumo, nesuskaitomų iliustracijų žurnaluose ir laikraščiuose dėka kiekvienas žmogus visame pasaulyje žino tiksliai ir smulkiai, kas, kaip ir kur rengiasi, kaip leidžia laiką, kaip dirba, linksminasi, valgo, geria ir net kaip miega. Todėl pasauliniai centrai, kaip, pav., Londonas, Paryžius ar New-Yorkas, faktinai virto įstatymų leidėjais, kurie reguliuoja viso pasaulio gyvenimą iki mažiausių smulkmenų. Kinas, kuris po visą pasaulį išnešioja didelių centrų gyvenimo vaizdus, šią niveliaciją papildo. Pažiūrėkite į mūsų ponių kostiumus, — kokia vergiška priklausomybė nuo mados kūrėjų Paryžiūje. Pažvelkite į vyrų kostiumus, paimkite net kasdieninį vidutinio piliečio darbo kostiumą, ir jūs pamatysite, kad klerko Londone ne tik bendras vaizdas absoliučiai tolygus drabužiams advokato Stockholme, pastoriaus Melbourne, vaistininko Italijoje, inžinieriaus Ekvadore ir profesoriaus Kalkutoje, bet sutampa net visos kostiumo smulkmenos, iki smulkiausios kaklaryšio užrišimo technikos ir

vienodai visur nereikalingų sagų švarko rankovės atraite. Ir galite būti įsitikinę: šie vienaip apsirengę gentelmenai ne tik gyvena panašiai pastatytuose namuose, bet skaito tas pačias knygas, minta beveik tomis pat laikraščio žiniomis, domisi tomis pat sporto rūšimis, o vakarais žiūri tas pačias filmas, šoka tuo pačius fokstrotus ir dainuoja tuos pačius madingus šlagerius. Ši žmogaus dvasią pavergianti universali niveliacija sudaro, žinoma, jei ne žmonijos nelaimę, tai bent jos nuskurdimą. Ir todėl milžiniškos reikšmės turi visa tai, kas bent kiek veikia prieš šią slegiančią rutiną. Vienas žymiausių faktorių, įnešančių šiokį tokį įvairumą, yra, be abejo, valstybių daugumas. Kiekviena valstybė, kaip maža ji bebūtų, labai greit sukuria savo dvasinę aplinkumą, savo tradicijas, savo kultūros savumus, suranda savo kryptis literatūroje, mene, muzikoje, tapyboje. Galingas tokios individualizacijos faktorius yra tas, kad žymi dauguma valstybių yra tautiškos valstybės, t. y. atsiskyrimą nepriklausomos valstybės atitinka etninis, tautinis skirtumas. Ir papildydamos ir palaikydamos viena kitą valstybė ir tauta sukuria savo atskirą, nepanašią individualybę, priešpastatančią save pasaulinei visuotinės niveliacijos srovei ir tuo praturtinančią žmonijos dvasinį turinį.

*

Nepasitenkinant šiais bendrais ir iki tam tikro laipsnio aprioriniais samprotavimais ir prieinant prie įvertinimo mažų valstybių vaidmens įvairiose gyvenimo srityse, reikia pripažinti, kad nėra nė vienos srities, dėl kurios tektų pasakyti, jog mažos valstybės yra regreso ar sustingimo faktorius, ar kad bent jų indėlis į kultūrą yra mažesnis už didelių valstybių indėlį. Visų pirma tas aiškiausiai matoma tarptautinės teisės srityje. Atsižvelgiant į žymų skaičių mažų valstybių, reikėtų laukti, kad pasaulyje bus lygiai tiek pat tarptautinių kivirčų ir konfliktų židinių. Nereikia užmiršti, kad iš 50 mažų valstybių apie 20 atsirado mūsų akivaizdoje. Todėl kiekviena jų turi turėti visą eilę nesureguliuotų klausimų, visą eilę pasienio ginčų ir konfliktų. Atrodo, kad atsiradusios visuotinio politinių doktrinų nepastovumo ir tarptautinių principų iškrikimo apystovose mažos valstybės turėtų įnešti į pasaulį neramumą ir anarchiją ir pateisinti tuos „balkanizacijos“ prognozus, kurie nuolat yra siejami su jų atsiradimu. Tačiau per paskutiniuosius 20 metų, praėjusius po didžiojo karo, kilo tik vienas ginkluotas konfliktas tarp mažų valstybių — tarp Paragvajaus ir Bolivijos. Bet ir šis trumpalaikis konfliktas buvo grynai vietinio pobūdžio ir ne tik

neatsiliepė kitoms valstybėms, bet maža ką paveikė net pačių kariaujančių kraštų gyvenimą. O kitos mažos valstybės visuomet rasdavo būdą sutvarkyti savo konfliktus taikos keliu. Apie didžiulę jų daugumą galima drąsiai pasakyti, kad neįmanoma net numatyti, kad jos kada nors galėtų pradėti atvirą konfliktą viena su kita. Net Balkanų valstybės, priešingai nusistovėjusiai reputacijai, tarpusaviuose santykiuose rodo draugiškumo pavyzdį. Ir, apskritai, mažos valstybės dabar, be abejo, virto pastovumo ir teisėtumo elementu tarptautinių santykių srityje. Nebus perdėta pasakius, kad ta žmonijos dalis, kuri gyvena mažose valstybėse, jau yra arti to amžiaus, kai kardus galima bus perkalti į arklus. Švedijos pavyzdys, kurioje net sprogstamoji medžiaga tarnauja tarptautinės taikos sutvirtinimui, yra giliai reikšmingas ir simbolinis. Mažų valstybių daugumos prisirišimas prie Tautų Sąjungos organiškai eina iš jų tvirto nusistatymo palaikyti tarptautinį solidarumą.

*

Tuos pačius pastovumo ir tvarkos bruožus mes rasime taip pat ir mažų valstybių v i d a u s g y v e n i m e. Jei kai kuriose jų dar laikas nuo laiko vyksta kažkokios vidujinės revoliucijos ir perversmai, tai tas, matyti,

mažai sutrukdo bendrą jų gyvenimo santvarką. O didžiulėje valstybių daugumoje, be abejo, yra pasiekta lygsvara tarp gyvenimo apystovų, daugumos pažiūrų ir egzistuojančių valdymo formų. Politinė mažų valstybių kronika nepateikia mums jokių žinių nei apie žiaurias despotijas nei apie nežabotas anarchijas. Atbulai, daugumos mažų valstybių atžvilgiu, nežiūrint viso jų valdymo formų įvairumo, galima pasakyti, kad jose esančios idiliškos politinės sąlygos, sudarančios tiesioginį kontrastą tam neramiam valdymo formų keitimuisi, kuriuo senovėje pasižymėdavo mažos valstybės.

Bet ši idilija ir lygsvara toli gražu nereiškia stagnacijos. Atbulai, mažų valstybių teisė daugelyje sričių pasiekė kulminacinių taškų. Pasistačius klausimą, kokia dabartinių konstitucijų yra pati tobuliausia, be abejo, pirmą vietą tenka skirti Šveicarijos valstybinei santvarkai, šiam ypatingam politinės išminties šedevrui. Užtenka pasakyti, kad ši konstitucija daro įmanomą bendrą gyvenimą po vienu valstybiniu stogu tokių neramių tautų atstovams, kaip vokiečiams, italams ir prancūzams. Ta pati Šveicarija turi, be abejo, patį tobuliausią civilinį kodeksą. Pirmasis baudžiamasis kodeksas, pritaikęs naujus kovos su nusikalstamumu nuostatus, išdirbtus XIX a. bėgyje, yra norvegų 1902 m. kodeksas. Prisi-

minę, kad visa eilė naujausių įstatymų, sudarančių epochą įvairiose socialinio gyvenimo srityse, yra sukurti mažų valstybių — Belgijos, Olandijos, Švedijos, Danijos, — mes pamatysime, kad teisės kūrybos srityje mažos valstybės neatsilieka nuo didelių, bet, atbulai, tiesia kelius ir nurodo juos kitiems.

Kad galėtume spręsti apie mažų valstybių teisinį gyvenimą ir santvarką, labai reikšmingas yra mirties bausmės klausimas. Kokia bebūtų pažiūra į šį baudžiamosios teisės institutą, tenka pripažinti, kad mirties bausmė visuomet yra tik „malum necessarium", ir kad ta valstybė, kuri gali apsieiti be jos, matyt, yra tobulesnė už tą, kuri negali atsisakyti nuo jos. Ir štai sąraše valstybių, panaikinusių ar netaikančių mirties bausmės, mes randame 40 pavadinimų įvairių valstybių, ir visos tos valstybės yra mažos. Šis faktas nesugriaunamai liudija mažų valstybių teisinio gyvenimo aukštumą ir tobulumą.

*

Nemažesnę lygsvarą mažos valstybės parodo ir ekonomikos srityje. Žinoma, jose nepasitaiko tokio milžiniško turtų krovimo, kaip dideliuose kraštuose. Bet būtų neteisinga manyti, kad mažos valstybės vargingesnės už dideles. Paėmę tautinių pajamų skaičius, pa-

matysime, kad jų augimas mažose valstybėse neatsilieka nuo didelių valstybių, o dažnai ir pralenkia jas. Taip, paėmus 1913 — 1929 metų laikotarpį, realus tautinių pajamų augimas sudarė Vokietijoje 11%, Jungt. Valstybėse — — 13%, Didž. Britanijoje — 23%, Norvegijoje — 24%, Švedijoje — 73%, Kanadoje — 100% su viršum. Bet šis augimas mažose valstybėse nepriveda prie socialinės struktūros sukrėtimo, kadangi ten jis vyksta lygiau, negu didelėse; jose nėra nei per didelio turtų sukrovimo vienose rankose, nei per didelio žemesnių sluogsnių nuskurdimo. Todėl visa eilė mažų valstybių jau faktinai nežino, kas yra skurdas ir pilnas ekonominis neaprūpinimas. Kartu su tuo jos palyginti lengvai pakelia ekonomines krizes, kurių būna mažai paliečiamos, arba greit jas nugali. Todėl jei net jose ir esama bedarbių, tai apribotas skaičius, kuris nesudaro tiesioginės visuomeninės nelaimės. Visi šie bruožai suteikia socialiniams mažų valstybių santykiams pastovumo ir tvirtumo elementą. Užtenka pasakyti, kad, nežiūrint viso aktyvumo mūsų laikų socialinių revoliucinių idėjų, radusių galingą paramą Sovietų Rusijoje ir iššaukusių nepaprastas apsaugos priemones visoje eilėje didžiųjų valstybių, socialinio perversmo pavojus mažose valstybėse beveik neegzistuoja, net tose, kurios rubežiuojasi su

Sov. Rusija ir kurios neseniai nuo jos atsiskyrė.

Literatūra? Muzika? Tapyba? Žinoma, kūryba meno srityje sunkiai duodasi palyginama. Be abejo, mes pažįstame labiau didelių valstybių rašytojus, muzikus ir dailininkus, negu mažų valstybių. Bet čia dažnai lemiamos reikšmės turi supažindinimo aparatas, kuris didelėje valstybėje yra galingesnis, negu mažoje. Žymus didelės valstybės meno veikėjas jau tuo pačiu darosi pasaulinė garsenybė, tuo tarpu, kai toks pat ar net dar žymesnis mažos valstybės talentas negali pasitenkinti pripažinimu savo tėvynėje, bet turi dar ieškoti kelių į pripažinimą pasaulinėje spaudoje. Bet, arčiau pažvelgę į meno istoriją, mes kiekvienoje mažoje valstybėje lengvai rasime ne vieną rašytoją, dailininką ar muziką, kuris drąsiai išlaikys palyginimą su pirmaeilėmis didelių valstybių jėgomis. Kartu su tuo yra neabejotina, kad didžiausias paskutinio šimtmečio skulptorius yra Torvaldsenas, vienas didžiausių dramaturgų — Ibsenas, o vienas didžiausių kompozitorių — Grigas. Ir, apskritai, Svedijos, Norvegijos ir Danijos literatūros, kiekviena atskirai, pasiekė tikros pasaulinės reikšmės, o jos visos kartu, be abejo, savo vertybe prilygsta tam, ką pastaruoju laiku davė Vokietija, Prancūzija, Italija ir Anglija.

Mokslas? Technika? Taip labai susipynus kūrybai kiekvienoje srityje, sunku išskirti atskirų valstybių indėlius. Jei dar galima kalbėti apie norvegų ar švedų literatūrą ar meno kryptį, tai nėra ir negali būti nei norvegų, nei švedų, nei vokiečių ar prancūzų chemijos, fizikos ar astronomijos. Bet, prisiminę tokius vardus, kaip Berzelius, Stass ar Svante Arenius chemijoje, mes neturėsime pagrindo galvoti, kad mažų valstybių indėlis, skaitant proporcingai gyventojų skaičiui, būtų menkesnis už didelių valstybių indėlį.

Reikia turėti galvoje, kad šioje srityje įvykius taip pat veikia visuomeninis rezonansas, kuris didelėje valstybėje visuomet yra garsesnis, negu mažoje. Pavyzdžiu gali būti poliariniai tyrinėjimai. Pastaruoju laiku viso pasaulio spauda buvo pilna žinių apie Papanino ir jo drąsių draugų reidą ant lyties nuo šiaurės ašigalio iki Grenlandijos pakraščių. Žinoma, reidas buvo drąsus, jo moksliniai rezultatai — žymūs. Bet vis tik poliarinių tyrinėjimų istorijoje tai tik vienas epizodas, blunkąs kitų tikrai didelių įvykių akivaizdoje. Trys pagrindiniai uždaviniai buvo pastatyti poliarinių kraštų tyrinėtojams: geografinis poliarinės jūros išaiškinimas, ištyrimas vadinamojo šiaurės - rytų jūros kelio palei Sibirą ir ištyrimas šiaurės-vakarų kelio palei Anglijai priklausančias Amerikos sritis. Šių uždavinių iš-

sprendimu labiausiai buvo suinteresuotos Anglija ir Rusija, kurių valdomos žemės faktinai apsupa Leduotąjį Vandenyną. Kanados ir žymių Rusijos dalių klimatas priklauso meteorologinių įvykių arktikos kraštuose. Galėjimas praktiškai išnaudoti šiaurės-rytų kelią turėjo milžiniškos ekonominės ir net strateginės reikšmės Rusijai. Mendelėjevas ne kartą sakydavo, kad Rusija esanti rūmai, kurių fasadas išeinąs į Leduotąjį Vandenyną. Ir ką gi mes matome? Pirmasis šiaurės-rytų jūros keliu, aplenkęs Čeliuskino ragą, praėjo švedas Nordenskioldas laivu „Vega". Kitas iš eilės praėjęs tuo keliu buvo Nanseno „Framas". Nansenui tai buvo tik jo plaukiojimo pradžia. Pasiekęs Naujojo Sibiro salas, jis tyčia leido ledams apsupti savo laivą, kurie nunešė ekspediciją į neištirtus Leduotojo Vandenyno platumus, ir „Framas" per tris metus atliko milžinišką kelią iki Spicbergeno, kur ledai išnešė jį į Atlanto Vandenyną. Ši kelionė nustatė, kad šiaurės ašigalio sritys yra gili jūra. Šias žinias kitos ekspedicijos, jų tarpe ir Papanino, galėjo tik patvirtinti. Jei prie to dar pridėsim, kad Amundsenas savo jachta „Goja" pirmasis ir vienintelis praėjo palei Kanados pakraščius šiaurės-vakarų keliu, kad tas pats Amundsenas pirmasis pasiekė pietų ašigalį ir pirmasis perskrido viršum šiaurės ašigalio, galėsim pasakyti, kad visos pagrindinės arktikos

ir antarktikos problemos yra išspręstos mažų valstybių piliečių, prieš kurių indėlį į šią sritį galutinai blunka visi didelių valstybių laimėjimai.

Nansenas ir Amundsenas, greta Livingstono ir Stanley, yra, be abejo, patys didžiausieji paskutinio šimtmečio keliautojai. Tai gali atrodyti natūralu vikingų ainiams, pratusiems jau viso tūkstančio metų bėgyje savo laivais raižyti jūras. Bet kitas iš eilės pasaulinio masto vardas yra, be abejo, Sven Hedino vardas. Jam papratimas plaukioti negalėjo turėti jokios reikšmės, nes ta sritis, kurią jis tyrinėjo, buvo milžiniškas Vidurinės Azijos plokštikalnis. Jo kelionių epas buvo tuo įžymesnis, kad jis, sūnus šalies, neturinčios jokių ribų su Vidurine Azija, savo kelionių metu ištyrė sritis, esančias tarp trijų didelių valstybių — Rusijos, Kinijos ir Anglijos.

Panašių reiškinių priežastims išaiškinti charakteringa figūra yra belgas profesorius Piccardas. Kiekvienam aišku, kad didelėms valstybėms tenka daugiau viršum jų esančios stratosferos, negu mažoms valstybėms. Tokiu pat būdu negali sukelti abejonių svarbi jos atsiekimo ir ištyrimo praktiška reikšmė didelėms valstybėms, tiek daug lėšų ir jėgų skiriančioms aviacijai. Bet štai kažkaip išėjo, kad mažos valstybės pilietis pirmasis iškėlė stratosferos pasiekimo klausimą, pirmasis sugal-

vojo būdą jai pasiekti ir pirmasis savo idėją įkūnijo. Ir nenuostabu, kad dabar laikraščiai praneša, kad tas pats prof. Piccardas yra užimtas iki šiol neištirtų vandens gelmių pasiekimo plano įvykdymu. Čia prof. Piccardas virsta simboliu dvasinės mažų valstybių piliečių tendencijos: aukštyn ir gilyn. Ir čia mes prisimename cituotus Demokrito žodžius: „Gamtos dėsnį pažinti yra maloniau, negu pavergti visą Persiją". Tie žodžiai, kuriais nusakyta mažų valstybių dvasinė linkmė prieš du tūkstančius metų, lieka tikri ir teisingi ir mūsų laikais.

*

Pažvelgus į dabartinių didelių valstybių rolę istorijoje būtų, žinoma, neteisinga vertinti jas taip, kaip tenka praeityje vertinti dideles senovės despotijas. Naujų gyvenimo aplinkybių, daugybės egzistuojančių valstybių ir jų natūralių tarpusavio ryšių dėka asmenybė dabar niekur negali būti taip slopinama, kaip tai būdavo senovėje. Ir visose didelėse valstybėse, kokia santvarka ten beviešpatautų, kūrybos šaltinis dabar negali būti galutinai nuslopintas. Todėl visose didelėse valstybėse kuriamos žymios, turinčios visuotinės reikšmės, vertybės. Net toks palyginti atsilikęs kraštas, kaip Rusija, davė pasauliui ne tik

didelių meno kūrinių, bet ir žymų mokslo indėlį. Užtenka prisiminti Mendelėjevą, Mečnikovą, Pavlovą. Išvardinti Vokietijos, Prancūzijos ar Italijos atsiekimus būtų nepakeliamas uždavinys. Dvasinis anglų-saksų kraštų gyvenimas savo produktingumu ir gilumu daugelyje sričių primena Renaissanso ar senovės Graikijos laikotarpius.

Bet viso to pripažinimas neturėtų priversti mus užmerkti akių į visą eilę nerimą keliančių reiškinių, rodančių, kokius pavojus iki šiol neša pasauliui didelės valstybės.

Vienas pagrindinių ir lemiančių argumentų, pateisinančių didelių valstybių egzistavimą, yra jų organizacinė rolė pasaulyje. Suvienydamos didžiules sritis, organizuodamos dešimtis ir šimtus milijonų žmonių, jos, žinoma, turi priartinti žmoniją prie gero sutvarkymo ir harmonijos. Neužmirškime, kad dabartiniu laiku didelės imperijos valdo šimtą su viršum milijonų kvadr. klm. sausumos ir apie pusantro milijardo gyventojų, t. y. tris ketvirtąsias dalis visos pasaulio sausumos ir tris ketvirtąsias dalis visų pasaulio gyventojų. Savaime suprantama, kokiais milžiniškais galimumais disponuoja didelių valstybių vyriausybės ir kokią didelę atsakomybę tai joms uždeda prieš visą žmoniją.

Kaip didelės valstybės atlieka atitekusią joms garbingą pasaulio organizatorių rolę?

Iškalbų atsakymą į šį tikrai retorišką klausimą duoda tarptautinė paskutinių dešimtmečių istorija. Didelių valstybių pradėtas pasaulinis karas dar tebėra visų atmintyje. Jo padarytus fizinius sunaikinimus sunku apskaičiuoti: tyrinėtojai svyruoja, vertindami padarytus nuostolius tarp 250 ir 500 milijardų aukso dolerių. Bet net sustoję ties minimale 250 milijardų suma, mes turime pabrėžti, kad tai sudarė visą ketvirtą dalį visų pasaulio turtų prieš karą.

Kas atsakomingas už karą? Šis klausimas iki šiol keliamas valstybių veikėjų, kaltinančių vienas kitą kalbose ir atsiminimuose. Bet tai yra tušti ginčai. Ne atskiri veikėjai, ne atskiros valstybės yra kalti, o kalta yra visų didelių valstybių pirmykštė nuodėmė — jų valdžios ir išsiplėtimo troškimas. Šis troškimas buvo tikrai nenumalšinamas. Vokietijoje beveik oficialiai buvo paskelbtas „Drang nach Osten". Ši tema uoliai ir smulkiai buvo publicistų plunksnų apdirbama ir pavirto toli einančiais planais, siekiančiais Persų įlankos, Kaukazo, Suomijos ir besiplečiančiais beveik iki Tolimųjų Rytų. Austrija, ši marga imperija, ir taip jau nesugebėjusi apsidoroti su savo tautų margumu, karo išvakarėse aneksavo slaviškas Bosniją ir Hercegoviną. Rusija, pernelyg išaugusi dviejuose kontinentuose ir turinti savo valdžioje šeštą dalį

pasaulio sausumos, pareiškė „susidomėjimą“ Persija, Mongolija, Galicija, svajojo apie Konstantinopolį ir Dardanelus. Net Didžioji Britanija, valdžiusi ketvirtadalį viso pasaulio, mūsų šimtmečio pradžioje kariavo su mažąja būrų respublika ir paėmė Transvalį. Esant visuotiniam panašiam ekspancijos ir išsiplėtimo troškimui, aišku, kad didelių valstybių veikimo linijos dažnai susidurdavo ir susikirsdavo. Kiekviena didelė valstybė visose kitose didelėse valstybėse matė ne tik savo konkurentus, bet taip pat ir objektą savo ekspansijos tikslams, o kartu ir jautė, kad ji pati savo eile esanti toks pat objektas kitų norams. Šios konkurencijos pagrindu susidarė visuotinis įtarinėjimas, nepasitikėjimas ir baimė. Rezultate — visuotinis ruošimasis karui ir, kaipo neišvengiama pasekmė, — 1914 metų liepos mėnesio sprogimas.

Bet po visų sunaikinimų, po visų ekonominių ir moralinių sukrėtimų ir aukų karas pasibaigė. Oficialiai buvo priimta prezidento Vilsono programa, oficialiai buvo paskelbtas galas karams, priverstinis pralaimėjusių nusiginklavimas ir savo noru laimėjusių pasižadėjimas nusiginkluoti. Naujos tvarkos sargyboje, apvainikuodama naują pasaulio organizaciją, buvo pastatyta Tautų Sąjunga. Nežiūrint to, kad Vilsono programa, pritaikius ją praktikoje, buvo tiek kartų iškraipyta, kiek

Versalio sutartyje buvo paragrafų, vis dėlto susidariusi padėtis žadėjo žmonijai naują visuotinio solidarumo ir bendradarbiavimo laikotarpį. Bet senoji didelių valstybių ideologija labai greit nugalėjo tas naujas sąlygas. Pirmiausia prasidėjo Azijoje, kur Japonija, ištikima didelių valstybių mokinė, naudodamasi Rusijos susilpninimu ir kitų valstybių pokariniu nuovargiu, sukūrė priklausomą vasalinę Mandžiuko valstybę. Po jos su plačiais teritoriniais užsimojimais pasirodė Italija. Vėliau „pabudo" Vokietija ir grįžo prie savo senų planų, jų tarpe ir prie numylėtosios „Drang nach Osten" temos*). Kalbas apie nusiginklavimą pakeitė milžiniškas, neregėtų užsimojimų ginklavimasis. Ir dabar pasaulis gyvena tokioje pat dvasinėje atmosferoje, kaip 1914 m. Skirtumas tik tas, kad technika tuo tarpu toli pažengė į priekį. Naujos griovimo priemonės ir, svarbiausia, oro nugalėjimas sudarė neišvengiamą pavojų visoms sostinėms, kas daro naujo karo paruošimą ypač įtemptą ir neramų: jei

*) Didžiulių valstybių tiesiog tragišką pasmerkimą nenuilstamai trokšti teritorijos išplėtimo vaizdingai parodo nesenai įvykęs konfliktas tarp SSSR ir Japonijos, kada dvi valstybės, iš kurių viena valdo dviejų milijonų kilometrų plotą, o kita — virš dvidešimt milijonų kilometrų plotą, susigin̄čijo ir pradėjo karo veiksmus dėl tuščio kalniuko, kurio plotas siekia vieno kv. kilometro.

paskutiniame kare apkasus pradėjo statyti tik jau karui prasidėjus ir, be to, tik fronte, tai dabar jau iš anksto visuose miestuose ir sostinėse statomos požeminės slėptuvės, ir gyventojai iš anksto apsirūpina priešdujinėmis kaukėmis, nes žino, kad jau pirmą karo valandą bombos sprogs Londone, Paryžiuje, Berlyne ir Romoje.

Be galo sunku yra apskaičiuoti šio pasiruošimo karui finansines aukas, nes oficialūs duomenys rodo tik dalį išlaidų. Šiaip ar taip, tenka kalbėti apie dešimtis milijardų metams, o per paskutiniuosius kelerius metus naujai neproduktingai išleista jau šimtai milijardų dolerių. Dar didesnė žala daroma žmonių psichikai. Skerdynių, griovimų, padegimų, žudymų, plėšimų, nunuodijimų ideologija atvirai, kaip savaime suprantamų ir natūralių valstybių tarpusavių santykių metodai, kasdien yra gvildenama didelių valstybių spaudoje, iššabodama tamsius masių instinktus. O perspektyvoje — naujas, beveik jau nebeišvengiamas sprogimas, kurio ekonominių, politinių, fizinių ir moralinių pasekmių niekas negali nei išpranašauti nei apskaičiuoti. Savo beprasmiu naikinimu biaurus japonų - kiniečių karas teikia mums šiokį tokį supratimą apie tą likimą, kurį pasauliui ruošia didelės valstybės.

*

Nenutraukiamame sąryšyje su šiuo tarptautiniu didelių valstybių nusistatymu nulemiamas jų v i d a u s g y v e n i m a s. Aukščiau buvo išdėstytas Montesqieu mokslas apie tai, kad didelės valstybės galinčios būti tik despotijos. Tačiau naujieji pradmens, įnešti per paskutiniuosius du šimtmečius į valdymo metodus, Anglijos politinės raidos pavyzdys, respublikoniškos santvarkos pastovumas Prancūzijoje, konstitucionalizmo pradžia ir pokarinės revoliucijos Rusijoje ir Vokietijoje, perversmas ir tautos valdymas Kinijoje — visi šie faktai ir įvykiai lyg paneigdavo Montesqieu pesimistines pažiūras. Bet paskutinieji dešimtmečiai vėl iškėlė visą eilę kito pobūdžio reiškinių, kurie liudija, kad dar per anksti Montesqieu dėsnį atmesti ir padėti į archyvą.

Visų pirma, priklausomumas tarp valstybės dydžio ir valdymo formų pilnu ryškumu paaiškėjo Rusijoje. Reikia pasakyti, kad visa jos istorija šiuo atžvilgiu yra labai pamokanti ir sudaro du ryškiai apibrėžtus perijodus. Pirmas, pradinis, perijodas — tai Rusija, vikingų įkurta, sudaryta iš nepriklausomų miestų ir sričių, „udelnaja“, partikuliarinė Rusija, palikusi tautos atmintyje herojišką epą padavimų apie didvyrius. Tai buvo krikščionybės priėmimo, ryšių su Vakarais, greito judėjimo kul-

tūros keliais laikotarpis. Šis laikotarpis sukūrė visą eilę vietinių ryškių individualybių: Kijevą, Naugardą, Pskovą, Suzdalį, Rostovą — vis tai savystovūs rusų kultūros centrai. Totorių jungas šią raidą sulaikė. Maskvos padarytas Rusijos sujungimas galutinai sugriovė seną santvarką, vietoj daug žadančio įvairumo ir gausumo įkūrė pusiau aziatišką, vieningą, nustojusią savo spalvotumo despotiją. Senieji Didysis Naugardas, Didysis Pskovas ir kiti centrai virto beasmeniais geografiniais pavadinimais, neduodančiais nieko naujo ir savotiško Rusijos kultūrai. Viską surijo pirma Maskva, jėga atitvėrusi Rusiją nuo Europos, o paskui ant rusų žmonių kaulų pastatytas Peterburgas, jėga suartinęs su Europa. Sunku apskaičiuoti tuos dvasinius nuostolius, kuriuos Rusija turėjo dėl savo centralizacijos. Visais atvejais neabejotina, kad dvasiškai Rusija yra kapinės tų potencialių galimumų, kuriuos slėpė jos natūralūs turtai ir jos sujungtų tautų įgimti gabumai.

Bet štai mūsų šimtmečio pradžioje, po nelaimingo karo su Japonija, Rusijoje prasidėjo konstitucionalizmo užuomazgos gadynė. O tautai nereikalingo ir nesuprantamo pasaulinio karo nepasisekimų ir sunkumų įtakoje įvyko revoliucija, kuri per kelias dienas be likučių nušlavė amžiais susidariusį absoliutizmą. Valdžią perėmė nauji, naujų pažiūrų ir idealų,

žmonės. Nuo labiausiai atsilikusios ideologijos Rusija iš karto perėjo prie pačios pažangiausios, pirma politinėje srityje, o vėliau, bolševizmui įsigalėjus, socialinėje srityje. Daug sykių, įvairiai pagrįstos, iškilmingai buvo paskelbtos visos teisės, visos laisvės. Bet Rusija liko didelis centralizuotas kraštas. Ir štai, nežiūrint visų pasikeitimų asmeninėje valdžios vykdytojų sudėtyje, nežiūrint viso entuziazmo drąsių kovotojų už laisvę ir didvyriškų pastangų ir aukų dėl naujo pasaulio sukūrimo, — dabar Rusijoje vėl viešpatauja ta pati santvarka, kurią ji paveldėjo iš senovės: nepaprasta valdžios centralizacija ir faktinis jos sutelkimas rankose vieno asmens, kurio valia yra įstatymas visam didžiuliam kraštui su jo 160 milijonų gyventojų.

Revoliucija Rusijoje buvo karo su Vokietija sunkumų rezultatas. Vienas mūsų šimtmečio istorijos paradoksų buvo tas, kad lygiai taip pat karas pasibaigė ir Vokietijai — faktas, ryškiai vaizduojąs vidujinį didelių valstybių nepastovumą. Vokietijoje, kaip ir Rusijoje, pralaimėjimas privedė prie santvarkos suirimo, prie revoliucijos, prie visokių laisvių ir tautos valdymo paskelbimo. Ir Veimaro konstitucija buvo viena liberaliausių, kurias tik galima įsivaizduoti. Bet tolimesnė politinės istorijos raida Vokietijoje yra nemažiau bū-

dinga, žiūrint iš Montesqieu prognozų taško, negu Rusijoje.

Kad suprastume Vokietijos įvykių eigą, naudinga sulyginti jos pokarinę padėtį su Amerikos valstijų padėtimi kovos už nepriklausomybę laikais. Mes jau minėjome, kad Amerikos konstitucijos kūrėjai, tikra to žodžio prasme išmintingi įstatymų leidėjai, kurių gilus įgimtas laisvės instinktas jungėsi su apgalvotu valstybinių teorijų įvertinimu, be galo rūpestingai apsiėjo su atskirų valstijų savarankumu ir, nežiūrint balsų, reikalavusių centralizuotos valdžios, sustojo ties federatyvine santvarka, kaip vienintele, įgalinančia sujungti mažų ir didelių valstybių geriausias puses ir, išlaikant tautos valdymą ir laisvę viduje, sukurti išorinį saugumą ir galybę. Reikia pasakyti, kad Vokietija turėjo pilną istorinį galimumą eiti tuo ištirtu ir patikrintu keliu. Visą tūkstantį metų, iki pat pereito šimtmečio pabaigos, Vokietija buvo padalinta į didelį skaičių nepriklausomų valstybių. Ir šis jos politinio gyvenimo partikuliarizmas nesukliudė vokiečių tautos sukurti didingą kultūrą. Negalima nepabrėžti sutapimo: pats gražiausias vokiečių dvasios žydėjimas, Humboldto, Kanto, Hegelio, Goethe, Šilerio, Heines laikotarpis, sutampa su kraštutniio partikuliarizmo laikotarpiu, kai dingo net šešėlis Vokietiją jungiančios nominalinės Šv. Romos imperijos. Partikuliariz-

mo jėga buvo tokia stipri, kad net Bismarkas, krauju ir geležim sucementavęs naują Vokietijos imperiją, nedrįso jo panaikinti, ir naujoji Vokietija buvo vis tik jungtinė valstybė, kurios sudėtinės dalys turėjo toli einančias nepriklausomas teises. Kadangi jau prie Bismarko galvoją stebėtojai sakydavo, kad Bismarkas padaręs Vokietiją — didelę, o vokiečius — mažus, kadangi istorija parodė, kad partikuliaristinė Vokietija 1870 m. sumušė Prancūziją, o suvienyta Vokietija 1914 m. galutinai pralaimėjo jau prie Marnos, tai galima buvo laukti, kad nauja laisva konstitucija natūraliai, atitinkamai istorinėms vokiečių tautos tradicijoms, eis atgal nuo Bismarko, stiprins sudėtines dalis ir sukurs tikrą federaciją. Bet to neįvyko. Daugumai miestų gyventojų, ypač radikalioms ir demokratinėms pakraipoms, partikuliarizmas Vokietijoje atrodė tik viduramžių feodalizmo likutis. Pašaipos ir paniekos tonas viešpatavo Veimare buvusių valstybių atžvilgiu. Pagrindinis šūkis buvo „Einheitsstaat“. Šis šūkis buvo pravestas konstitucijoje, pagal kurią buvusios valstybės tapo pažemintos iki „kraštų“ rango, t. y. virto beveik vietinės savivaldybės vienetais. Centralizmas triumfavo gyvenime ir istorijoje. Ir rezultatai netrukus pasireiškė. Jei šiaurės Amerikos konstitucija, jungianti laisvę ir federaciją, dabar laimingai švenčia savo pusantro šim-

to metų jubiliejų, tai Veimaro konstitucija, kuri stengėsi didelėje valstybėje sujungti laisvę ir centralizmą, jau praėjus penkiolikai metų visų yra užmiršta, pašiepta, paskelbta odiozine. Ir reikia pripažinti naujos Vokietijos santvarkos sumanumą. Išbraukiant tūkstančio metų vokiečių tautos istoriją, vienas pirmųjų naujų valdovų žingsnių buvo pilnai ir radikaliai sunaikinti visus buvusio partikuliarizmo likučius. Federatyvinė Vokietija iš artimos, istoriškai pagrįstos ir visą Europą gelbinčios realybės virto neįgyvendinama svajone. Kartu su tuo svajone virto ir demokratinė Vokietija. Vokietija galėjo pasidaryti mūsų laiku Graikija. Bet ji pasirinko senos Romos kelią.

Rusija ir Vokietija yra tik patys ryškiausieji didelių valstybių santvarkos evoliucijos pavyzdžiai. Greta su jomis reikia pastatyti Italiją su jos centralizuota vieno asmens valdžia, Kiniją, kur po neilgų laisvės metų įsigalėjo karinių diktatūrų santvarka, Braziliją, faktinai diktatoriaus valdoma, ir Japoniją, kur be kontrolės valdo karinė partija. Tokiu būdu šiose didelėse valstybėse nusistovėjo santvarkos, kurios, nežiūrint viso jų teoriško ir gyvenimiško įvairumo, praktiškai visos lygiai atitinka tą valdžios apibūdinimą, kurį prieš du šimtus metų didelėms valstybėms nustatė Montesqieu.

Bet ar tokia evoliucija apsiriboja minėtomis didelėmis valstybėmis? Visiems žinoma, kad Prancūzijoje viešpatauja valdžios nepastovumas, kuriame pesimistai yra linkę įžiūrėti jau respublikoniškos santvarkos agoniją ir bepradedančias formuotis naujas valdymo formas, atitinkančias tuos uždavinius, kuriuos stato Prancūzijai jos valdomų žemių išsiplėtimas. Siaip ar taip, Prancūzijos valstybinė santvarka jau seniai iš pavyzdžio tautos valdymo naudai virto klasikiniu parlamentarizmo ir demokratizmo trūkumų ir išsigimimo pavyzdžiu. Dar daugiau — pastaruoju laiku ne viskas tvarkoje ir demokratizmo tvirtovėje — Anglijoje. Nekalbant apie tai, kad iš 500 milijonų žmonių, gyvenančių Britų imperijoje, tik 100 milijonų turi pilnas teises ir yra valdomi demokratiškai, pačioje metropolijoje begresiančio karo akivaizdoje viešpatauja netikrumas, sumišimas, ir vis labiau girdėti balsų, su pavydu kalbančių apie kitų kraštų energingus valdovus ir reikalaujančių „tvirtos“ valdžios ir Anglijai*). Prasidėjusi viso Anglijos

*) Šiuo atveju būdinga yra rolė, kurią suvaidino Anglijos Parlamentas derybų dėl Čekoslovakijos likimo laikotarpy. Per visą šį didžiausio tarptautinio įtempimo laikotarpį parlamentas susirinko tik vieną kartą, ir šiame posėdy jo veikla ir nusistatymas pasireiškė vien tik neregėtos masinės histerijos priepuoliu. O šiuo posėdžiu faktiškai liko išspręstas visos vidurinės Europos likimas.

gyvenimo militarizacija sudaro dėkingą dirvą panašioms tendencijoms ir aspiracijoms. Tokiu būdu tvirtai ir nuosekliai demokratiška lieka tik Amerikos Jungtinių Valstybių federacija. O visose kitose didelėse valstybėse mes matome arba neramų valdžios svyravimą ir nepastovumą arba kraštutinį valdymo metodų suprastinimą.

*

Lieka dar viena sritis, kurioje jau visu mastu turėtų pasireikšti didelių valstybių pranašumai, tai e k o n o m i k o s sritis. Argi neaišku, kad kuo platesnis yra ūkiškas pagrindas, tuo laisviau ir galingiau gali vystytis pramonė ir prekyba, ir tuo turtingesnis turi būti kraštas? Ir tikrai, peržiūrėję statistines lenteles, matome, kad didelėms valstybėms priklauso milžiniška pasaulio turtų dalis, ne ¾, kaip kad turėtų būti pagal teritorijos dydį ir gyventojų skaičių, bet gal visos $^{9}/_{10}$.

Tačiau vargu ar šie turtai gali būti priskirti didelių valstybių, kaip tokių, sąskaiton. Iš vienos pusės, jie yra natūralūs gamtos turtai valdomuose kraštuose. Iš kitos pusės, kiek turtai yra žmonių kūrinys, tai jie yra sukurti atskirų plantatorių, pramonininkų ir prekybininkų pastangomis, dažniausiai be jokio atitinkamų valstybių dalyvavimo, o kartais ir prieš jų valią.

Bet privačiai teisinis aparatas jau neapsidirba su dabartinės produkcijos milžinišku sudėtingumu ir dydžiu. Ir visur vienu balsu yra pripažintas valstybės, kaip krašto ūkinį gyvenimą reguliuojančio faktoriaus, įsikišimo būtinumas. Bet čia à priori darosi abejotina, ar didelės valstybės sugebėtų atlikti šias naujas funkcijas. Savaime prisimena Aristotelio įspėjamieji žodžiai, reikalavę tokio valstybės dydžio, kuris leistų apžvelgti santykius valstybėje. Žinoma, dabar, patobulintų statistinio patikrinimo metodų dėka, šis galimumas apžvelgti, palyginti su praeitimi žymiai padidėjo. Bet nereikia užmiršti, kad užtat dabartinis gyvenimas pasidarė be galo sudėtingesnis, ir valstybės funkcijos palyginti su senovės valstybės funkcijomis žymiai išsiplėtė. Be to, statistika registruoja tik medžiagos, produktų, prekių, arklio jėgų skaičių, o gamybos procese žymią rolę vaidina dar psichologiniai faktoriai, nepasiduodą jokiems statistiniams apskaičiavimams, ir galį būti įvertinti tik intuicija. Todėl, jei ir reikia sutikti su tuo, kad privačiai teisinis aparatas jau pasidarė per mažas vadovauti dabartiniam ekonominiam gyvenimui, tai vis dėlto savaime kyla abejonės, ar nebus didelės valstybės per plačios tam, kad jų valdovai iš centro galėtų faktinai vadovauti begaliniam dabartinių gamybos ir prekių apyvartos procesų sudėtingumui.

Faktai patvirtina šių abejonių pagrįstinumą. Dabartinio ekonominio gyvenimo trūkumai ypač aiškiai pasireiškia vadinamųjų ekonominių krizių perijodais, kai masinės gamybos gausumas, lyg dėl kažkokių nelemtų burtų, priešingai protui ir logikai, virsta pasauline nelaime, dėl kurios milijonai žmonių pasmerkiami skursti. Kartu su tuo nesukelia abejonių tas, kad pasaulinių krizių faktoriai glūdi svarbiausia didelių valstybių ekonominių sistemų trūkumuose. Taip, pav., neginčytina, kad paskutinės pasaulinės krizės, prasidėjusios 1929 m., kurios pasekmės neturi precedentų ankstyvesnėje ekonominėje istorijoje, židinys buvo didelės valstybės, pirmoje eilėje Jungtinės Valstybės, Vokietija ir Rusija. Todėl natūralu, kad didelėms valstybėms tenka uždavinys rasti priemonių nugalėti krizę. Ir mes matome, kad visur tų priemonių buvo ieškoma, nepaisant kraštutinio taikomų metodų radikalizmo.

Visų pirma, milžiniškos pastangos nugalėti ekonominį chaosą buvo padėtos Amerikoje, Ruzveltui vadovaujant. Tačiau, nežiūrint viso jo priemonių nepaprastumo, nežiūrint milžiniškų finansinių aukų, jo politikos rezultatai pasireiškė gal tik tuo, kad ji sulaikė, susilpnino ir gal laikinai visai pašalino naują ekonominį pakilimą, bet nepašalino skausmingų reiškinių krašto ūkyje. Šiaip ar taip, bedarbių

skaičius, siekęs prieš Ruzveltą 11 milijonų, pasiliko toks pat ir iki šiol. Dar naujesnės ir nepaprastesnės buvo Sovietų Rusijos priemonės pasiekti ekonominės lygsvaros ir žydėjimo. Garsūs penkerių metų planai, vaizduoją šviesiausias perspektyvas ir žadą, kad po trečio penkmečio prasidėsiąs tikras ekonominio visuotino pasitenkinimo ir pertekliaus rojus, atrodė, įnešė į ekonomiką naują gaivinantį pradą. Pasisekusi jų pradžia, įgyvendinus pirmąjį penkmetį prieš terminą, lyg žadėjo milžiniško plano pasisekimą. Vis dėlto, besibaigiant antram penkmečiui, vis ryškiau pradėjo aiškėti nepasisekimo žymės. Planingo ūkio vadovų atstatymai iš jų vietų rodė šių nepasisekimų žymių rimtumą. Neskelbimas trečio, turėjusio būti lemiamo, penkmečio plano oficialiai paliudijo šių didžiulių pastangų apsidoroti iš centro su ekonominiu chaosu žlugimą. Žinios apie realines Sovietų Rusijos gyvenimo apystovas rodo, kad jei ten ir nėra nedarbo, tai ekonominės dirbančių sąlygos faktinai yra lygios kitų kraštų bedarbių gyvenimo sąlygoms, t. y. vietoje žydėjimo mes matome permanentinės krizės vaizdą.

Jei prie to dar pridėsim, kad Kinijoje, net prieš karą su Japonija, ekonominė raida vyko be galo lėtai; kad Italija pastaruoju laiku neskelbia pilnų statistinių duomenų apie savo ekonominę padėtį ir vargu, ar galima spėti,

kad tai daro dėl tų duomenų ypatingo palankumo; kad Prancūzija gyvena nesibaigiančios ūkinės krizės padėtyje, ir jos vadovai žino tik vieną priemonę kovoti su sunkumais — laikas nuo laiko mažinti franko vertę, tai pamatysim, kad iš didelių valstybių tarpo tik viena Anglija gali pasigirti palyginamuoju savo ekonomikos pastovumu. Bet Anglijos padėtis yra visai savotiška, ir niekas negali pasakyti, kokios jos užjūrinių žemių aukos atsveria ekonominį metropolijos gerbūvį. Šiaip ar taip, mes matome, kad didelių valstybių dauguma jokiu būdu nesugeba apsidoroti su lėšomis ir jėgomis, kuriomis jos disponuoja, negali sukurti harmonijos tarp gamybos ir vartojimo, negali pašalinti ardomųjų trukdymų ekonominiame gyvenime. Susidurdami su sudėtingumo atžvilgiu milžiniškomis ekonominėmis problemomis, didelių valstybių valdovai nesugeba aprėpti viso gyvenimo įvairumo ir, veikdami apgraibomis, aklai, vadovaudamiesi abstraktinėmis teorijomis, o ne gyvenimo patyrimu, jie tikrą ekonominį vadovavimą ir kūrybą pakeičia rizikingais eksperimentais.

Kalbant apie viešpataujantį dabartiniu laiku ekonominį chaosą, paprastai ieškoma priežasčių pasaulinio vadovaujančio ir koordinuojančio centro stokoje. Bet pasaulinės ekonominės konferencijos, nežiūrint puikios jų dalyvių asmeninės sudėties, kiekvieną kartą pasi-

rodo esančios absoliučiai bevaisės. Ir šiame rezultate nėra nieko nuostabaus. Juk lemiamas žodis šiose konferencijose priklauso didelių valstybių atstovams. Būtų nuostabu, jei žmonės, nesugebą apsidoroti su savo krašto ekonomika, staiga sugebėtų rasti metodus reguliuoti viso pasaulio ekonominiam gyvenimui. Iš tikrųjų, ar ne laikas jau pradėti ieškoti ekonominių nelaimių priežasties priešinga linkme, tame, kad faktinai visi pasaulinės ekonomikos siūlai sueina nedaugelyje pasaulinių centrų? Ar nebus tikriausia priemonė pasaulio ekonominiam atgimimui siekti drąsi ekonominio aparato decentralizacija tam, kad paskui gerai sutvarkyti vienetai tarpusavio bendradarbiavimo keliu sukurtų tikrą pasaulio ekonominiam gyvenimui reguliuoti sistemą?

Tačiau teisybė verčia pabrėžti, kad dabar didelėse valstybėse ekonominiai klausimai yra išimti iš dienotvarkės, ir jos, matyt, ekonominiams sunkumams nugalėti rado metodą, atitinkantį didelių valstybių esmę. Šio metodo atradimo garbė priklauso, matyt, Vokietijai: šiaip ar taip, bedarbių skaičius, šis pagrindinis ekonomikos negalavimo požymis, joje žymiai sumažėjo ir sparčiai linksta į pilną išnykimą. Priemonės, kuriomis buvo pasiektas šis rezultatas, visiems yra žinomos: milijonas jaunų žmonių buvo paimtas į kariuomenę, o du milijonus su viršum prarijo milžiniškas karinės

pramonės įtempimas. Ir ši ekonominio pakilimo sistema dabar plinta po visą pasaulį. Milžiniški kariniai biudžetai įgyvendinami Italijoje ir Prancūzijoje. Šimtai milijardų svarų išmetami karo reikalams Anglijoje. Daugelis milijardų dolerių skubiai papildomai asignuojami Amerikoje. Astronominiai skaičiai yra minimi ryšyje su Sovietų Rusijos karinėmis išlaidomis. Bet pagalvojus, kam yra eikvojami šie visai žmonijai priklausą turtai, ir ką žada šios išlaidos pasauliui ateityje, nejučiomis pasidaro skaudu, kad didelės valstybės turi tokius didelius išteklius. Jei jos būtų mažiau turtingos, pasaulis būtų ramesnis.

*

Suvesdami rezultatus, mes matome, kad kukli teoriška didelių ir mažų valstybių trūkumų ir pranašumų problema virto tikslingos viso pasaulio teisinės organizacijos didelės svarbos ir aktualumo klausimu. Ir reikia pasakyti, kad šis klausimas dar niekad nebuvo taip reikšmingas ir gilus, kaip dabartiniu laiku. Dabartinis mokslas ir nauja technika su jos lankstumu ir sugebėjimu prisitaikyti, su sugebėjimu visur — žemėje, vandenyje ir net ore — rasti neišsenkamus turtų šaltinius, su jos milžinišku statybos užsimojimu, suteikia žmonijai nematytus galimumus. Nebus perdėta pasakius, jog

jau žinomų ir prieinamų pasaulio resursų, racionaliai juos pritaikant ir išnaudojant, užtenka iš pagrindų ekonomiškai pertvarkyti pasauliui, galutinai ir visuotinai nugalėti vargą bei skurdą ir sukurti sąlygas tikram Aukso Amžiui žemėje. Natūralus šiems nepaprastiems galimumams išnaudoti įrankis yra valstybės. Ir mes matome, kad dabartinės mažos valstybės, nešančios taiką ir solidarumą tarptautiniuose santykiuose, teisinio sutvarkymo pastovumą ir progresą viduje, veržimąsi gilyn ir aukštyn visose dvasios srityse, atitinka dabarties reikalavimų lygį. Bet užtat priešingą vaizdą teikia didelės valstybės: jose matomas tik įtarinėjimas, nepasitikėjimas ir neapykanta tarptautinėje sferoje, teisinių santykių primityvizacija ir barbarizacija viduje, nepastovumas ir chaotiškumas ekonomikoje. Visos jų dvasinės jėgos yra nukreiptos į turimų žemių apsaugą ar į naujų žemių įsigijimą. Milžiniški resursai, kuriais jos disponuoja, yra eikvojami beprasmiems apsiginklavimams. Didingi technikos užkariavimai nukreipiami į griovimo uždavinius. Ir prieš žmoniją, vietoje tokio artimo ir galimo Aukso Amžiaus, kyla universalinės katastrofos ir apokalipsinių nelaimių perspektyva.

Bet kas gi toliau? Kur yra išeitis iš šios padėties? Argi istorijos svarstyklių rodyklė nepasviro jau griežtai didelių valstybių naudai?

Juk trys ketvirtosios dalys viso pasaulio priklauso jau dabartiniams Leviatanams. Ir jų trūkumai — tai jau tik neturįs išeities žmonijos tragizmas. O mažos. valstybės, kokios tobulos jos bebūtų, yra tik menki pasaulio likučiai, dar nepaskendę šiame naujame pasauliniame tvane.

Bet tokioms silpnadvasiškoms mintims neturi būti vietos. Istorijoje nugali toli gražu ne dydis ir ne skaičius. Dovydo ir Galijoto vaizdas yra pamokantis ir teisus visiems laikotarpiams, ir jame lyg glūdi ir graikų-persų karų, ir Sveicarijos kantonų kovos su Austrija, ir olandų miestų bei Amerikos kolonijų išsilaisvinimo simbolis. Ir reikia pasakyti, kad dabarties apystovos turi savumų, kurie daro mažų valstybių padėtį net palankesnę, negu ji buvo praeityje. Senovėje paprastai iškildavo viena didelė valstybė, nuslopindama visas kitas. O dabar yra kelios didelės valstybės, ir jų spaudimas į pasaulį yra silpninamas jų tarpusavių vaidų ir konkurencijos. Praėjusio karo pavyzdys, kai Rusijos ir Vokietijos susidūrimo išvadoje abi dideles valstybes ištiko katastrofa, ir atgavo laisvę mažos tautos, yra giliai pamokantis ir raminantis ateičiai.

Be to. skaičių analizė rodo, kad nėra tikslu ¾ pasaulio skirti didelėms valstybėms ir joms priešpastatyti ⅛ pasaulio, suskaldytą penkiasdešimčiai mažų valstybių. Čia turi būti pada-

ryta žymių pataisų ir korektyvų. Iš 1,5 milijardo didelių valstybių gyventojų centralizacijos ir suvienijimo tendencijų nešėjais reikia laikyti tik pagrindinius tautų-suvienytojų branduolius. Taip apskaičiuojant dabartinių imperialistinių idėjų nešėjų skaičius tuoj krinta iki nepilno milijardo. O likusius 500—600 milijonų reikia greičiau priskirti prie partikuliaristinių jėgų, ir tokiu būdu gaunama jau aritmetinė jėgų lygsvara. Tačiau ir šis apskaičiavimas dar nėra visai tikslus. 120 milijonų amerikiečių, su jų milžiniškais resursais, dėl federatyvinės Jungtinių Valstybių santvarkos, jokiu būdu negali būti priskirti prie imperialistinių valstybių, atbulai, kaip paskutinio karo metu, taip ir ateityje, visos pasaulio tautos, kovojančios už savo laisvę, galės žiūrėti į Ameriką ne kaip į savo priešą, bet kaip į sąjungininką. Toliau, dabartiniu laiku Kinijoje greta centralizacijos tendencijų yra nepaprastai stiprios partikuliarizmo tendencijos. Krašto dydis, įvairios gyvenimo sąlygos įvairiose srityse ir, last not least, kitų didelių valstybių įtaka daro tas tendencijas labai įtakingas ir, jei būtų neatsargu visus Kinijos gyventojus priskirti prie partikuliarizmo šalininkų, tai taip pat neatsargu būtų artimiausiais dešimtmečiais laikyti juos imperializmo skelbėjais. Numetę tuos skaičius, mes rasime, kad imperialistinių idėjų skelbėjai dabartiniu laiku sudaro nepilnus

500 milijonų, o partikuliarizmą atstovauja ne mažiau kaip milijardas. Taip santykiaujant jėgoms ir esant nepašalinamam didelių valstybių tarpusavio antagonizmui, paraližuojančiam jų jėgas, tenka artimiausiai ateičiai numatyti valstybių skaičiaus ne sumažinimą, bet, atbulai, padidėjimą. Šią išvadą patvirtina pasaulinės istorijos paskutinių dešimtmečių duomenys. Tiesa, kai kurios egzistavusios valstybės žuvo. Bet naujai atsiradusių valstybinės teisės subjektų skaičius žymiai viršija dingusių skaičių. Apie tai galima spręsti iš Europos, kurioje per paskutiniuosius keturis dešimtmečius žuvo dvi valstybės (Montenegro ir Austrija), bet užtat atsirado vienuolika naujų (Lietuva, Suomija, Čekoslovakija, Lenkija, Latvija, Estija, Vengrija, Airija, Islandija, Albanija ir Vatikanas). Ir nėra abejonės, kad bendras valstybių skaičius nesumažės, o , atbulai, padidės. Šiaip ar taip, ateitis priklauso mažoms valstybėms, ir didelės valstybės, einančios prieš galingas istorijos jėgas ir prieš pasaulio gyventojų daugumos valią, anksčiau ar vėliau yra pasmerktos katastrofai.

Bet tokia dalykų padėtis uždeda mažoms valstybėms ir jų piliečiams didelę ir rimtą atsakomybę. Jos neturi eiti įvykių užpakalyje, nedrąsiai besidairydamos į savo didelius, neramius kaimynus, bet turi pasijusti tikrais pasaulio šeimininkais ir pavergtos bei apvogtos žmo-

nijos atstovais. Jau pavienios, kiekviena savo ribose, drąsiai žengdamos natūraliu savo kūrybos keliu, jos gali nurodyti kelią visoms kitoms pasaulio tautoms. Bet jau seniai yra nurodyta, kokiu būdu mažos valstybės, išlaikydamos vidujinę laisvę, gali pasidaryti galingos išoriai. Jų galingumo kelias — federacija. Drąsus atskirų pasaulio rajonų mažų valstybių suartėjimas sudarytų pagrindus politiniam pastovumui ir atsparumui. Tautų Sąjunga ir didžioji Amerikos federacija yra lyg centrai, aplink kuriuos gali susiburti visi laisvės, harmonijos, solidarumo ir kūrybos skelbėjai.

Reikia tik visuomet tvirtai atminti, kad mažos valstybės, kovodamos už savo egzistenciją, kovoja ne tik už savo laisvę ir už savo tautos nepriklausomybę ir savitumą, bet jos tuo pačiu tarnauja viso pasaulio ir visos žmonijos labui.

TURINYS

Įžanga 3
Teorija 7
Istorija 35
Priežasčių sąryšis 60
Naujoji technika ir teisė 74
Dabartis 91